

Kiek sakytinė kalba veikia pradinukų rašybą? Kiekybinis 1950–2021 m. rašybos tyrimas

Ramunė Čičirkaitė

Lietuvių kalbos institutas
ramune.cicirkaite@sociolingvistika.lt

Anotacija. Straipsnyje aprašomas kiekybinis 1–4 klasių moksleivių rašybos tyrimas. Jame analizuojama, kiek pradinukų rašybos variantiškumą veikia sakytinė kalba. Tyrimas lietuvių kalbos duomenimis tikrina kelias hipotezes: (1) pradiniais mokymo(si) rašyti etapais moksleiviai daugiausiai rašo pagal sakytinę kalbą, todėl pagrindinė jų rašybos variantiškumo priežastis – rašymas pagal sakytinę kalbą, (2) sakinės kalbos įtaka mokytis rašyti tik pradedančių moksleivių rašybai didesnė, todėl jaunesniųjų pradinukų (pirmokų ir antrokų) rašyba dėl sakinės kalbos varijuoja dažniau nei vyresniųjų (trečiokų ir ketvirtokų). Tyrimu taip pat tikrinama, (3) kiek pagrįsti viešojoje erdvėje dažni teiginiai, kad moksleivių raštingumas prastėja. Atlikus tyrimą nustatyta, kad sakytinė kalba išties yra pagrindinė priežastis, kodėl mūsų pradinukų rašyba varijuoja. Paaikškėjo, kad stipresnė jos įtaka patiriama 1–2 klasėse. Vis dėlto šio tyrimo duomenys neleidžia teigti, kad dabartiniai pradinukai rašo prasčiau nei sovietmečiu – normų neatitinkančių žodžių vidurkis sovietmečio ir dabartinio laikotarpio pradinukų rašybos statistiškai reikšmingai nesiskiria.

Raktažodžiai: raštingumas, rašymas, rašyba, sakytinė kalba, sociolingvistika

How much does spoken language affect spelling among primary school pupils? Quantitative research on spelling over the period of 1950–2021

Summary. Quantitative analysis of spelling among primary school pupils revealed that the spelling of primary school pupils was highly variable, but not chaotic. Despite deviations from norms, primary school pupils, probably based on the internal consistency of spelling, attempted to establish uniformity in their spelling by writing the same sounds or their combinations with the same orthographic codes. The theoretical consistency, grounded in spelling conventions, was statistically significantly higher in the essays of older primary school pupils compared to their younger counterparts, suggesting a potential influence of superior cognitive abilities in older children.

The analysis confirmed the assumption that spoken language is a primary factor contributing to spelling variations in our primary school children. Its impact is particularly prominent in grades 1–2. Although teachers use corrections to maintain spelling consistency, only one-seventh of primary school children's spelling remains unaffected by it.

It was determined that spoken language alone accounted for spelling variations in one-fifth of primary school pupils. Additionally, one-fifth exhibited a stronger influence from causes other than spoken language, indicating a diverse range of factors affecting spelling. A small portion of primary school children had spelling influenced exclusively by factors unrelated to spoken language.

Contrary to common assertions in the public sphere, the data of this research did not support claims of a decline in literacy among schoolchildren. No statistically significant difference was observed in the frequency of words failing to meet norms when comparing the spelling of primary school pupils from the Soviet era to the current period. Current primary school children do not exhibit a significantly higher tendency to write based on spoken language than their counterparts in the Soviet era.

Keywords: *literacy, writing, spelling, spoken language, sociolinguistics*

1. Įvadas

Straipsnyje aprašomas kiekybinis 1–4 klasių moksleivių rašybos tyrimas. Jame analizuojama, kiek sakytinė kalba veikia pradinukų rašybos variantiškumą. Tyrimas lietuvių kalbos duomenimis tikrina kelias hipotezes: (1) pradiniais mokymo(si) rašyti etapais moksleiviai daugiausiai rašo pagal sakytinę kalbą, todėl pagrindinė jų rašybos variantiškumo (taigi ir neatitikties galiojantiems rašybos susitarimams, dar vadinamiems normomis) priežastis – rašymas pagal sakytinę kalbą, (2) sakinės kalbos įtaka mokytis rašyti tik pradedančių moksleivių rašybai didesnė, todėl jaunesniųjų pradinukų (pirmokų ir antrojų) rašyba dėl sakinės kalbos varijuoja dažniau nei vyresniųjų (trečiųjų ir ketvirtokų). Tyrimu taip pat tikrinama, (3) kiek pagrįsti viešojoje erdvėje dažni teiginiai, kad moksleivių raštingumas prastėja.

Prielaidas kelti pirmąsias dvi hipotezes sudaro rašybos raidos tyrėjai, kurie rašybos įgijimui iš kognityvinės perspektyvos paaiškinti pasitelkia teorinį paraleliai funkcionuojančio dvigubo maršruto modelį. Pagal šį modelį, egzistuoja dvi rašybos raidos, arba jos įgijimo, strategijos: subleksinė ir leksinė (Delattre et al. 2006; Marinelli et al. 2015; kt.). Subleksinė strategija remiasi nuosekliu sakinės kalbos fonemų (garsų) konvertavimu rašytinės kalbos grafemomis (raidėmis), o štai naudojant leksinę strategiją iš atminties traukiamos joje jau anksčiau išsaugotos žodžių grafinės reprezentacijos.

Ankstyvajam rašybos raidos etapui būdinga mokytis kurti ryšius tarp sakinės ir rašytinės kalbos žodžių formų (Berninger et al. 2006: 67), todėl vos pradėjus rašyti ir remiamasi turimais sakinės kalbos ištekliais (kitų dar nė neturima) ir mėginama sakytinę kalbą atspindėti raštu, kitaip tariant, pirmiausia pasitelkiama subleksinė strategija. Leksinė strategija įsitvirtina vėlesniu rašybos raidos etapu, kai jau turima sukaupus daug ortografinių vaizdinių, kuriems sukurti buvo naudojama ir subleksinė fonemų keitimo grafemomis strategija (plg. Sprenger-Charolles et al. 1998). Teigiama, kad pirmiausia sakinės kalbos žodžiai į rašytinę kalbą konvertuojami pafonemiui, vėliau – paskiemeniui (Vilageliu et al. 2012: 8).

Tyrėjų duomenimis (Delattre et al. 2006), subleksinė strategija naudojama ne tik ankstyvuojant, bet ir vėlesniais rašybos raidos etapais – tuomet ji dažniausiai pasitelkiama naujiems žodžiams užrašyti. Taisant leksinę strategiją užrašomi jau žinomi žodžiai.

Ankstyvuojant rašybos raidos etapu rašymas pagal sakytinę kalbą dažnai nenuoseklus, todėl net to paties žodžio ar jo formų rašyba gali varijuoti (taigi ir neatitikti rašybos normų). Pavyzdžiui, rašant pagal sakytinę kalbą lietuvių kalbos žodis ‘kelia’ galėtų būti užrašomas ne tik *kelia*, bet ir *kele*, *kėle*, *kėlia*, *kiale*, *kiqlia*, *kialia* ir pan. Toks varijavimas natūralus, juolab kad jis fonologiškai tiksliai atspindi sakinę kalbą – skirtingi rašybos variantai žodžio tarimo bemaž nekeičia. Apie rašymą pagal sakinę kalbą kaip fonologiškai tikslų, tačiau rašybos normas ne visada atitinkantį ankstyvąjį rašybos raidos etapą yra užsiminta analizuojant lenkų kalbos rašybos įgijimą (žr., pvz., Awramiuk, Krasowicz-Kupis 2014). Tiriant Latvijoje gyvenančių rusų moksleivių rašybą, pastebėta, kad dalis normų neatitinkančių rusų kalbos rašybos variantų gali būti atsiradę dėl latvių ir rusų (tiek sakininių, tiek rašytinių) kalbų

interferencijos (Gavrilina 2022). Analizuojant estų moksleivių rašybą, nustatyta, kad stipriau sakytinė kalba veikia jaunesnius moksleivius – trečiokai pagal sakytinę kalbą rašo dažniau nei šeštokai (Uusen, Mүүrsepp 2010), estų kalbos rašyba normų neatitinka tais atvejais, kai vienam taip pat tariamam garsui užrašyti galimi keli fonologiškai tikslūs būdai, tačiau tik vienas iš jų atitinka taisyklės (Viise et al. 2011). Kitaip tariant, sakinės kalbos įtaka raštui natūrali, būdinga ne tik lietuvių kalbai ir dažnai minima kaip variantiškos rašybos priežastis.

Yra pastebėta (Marinelli et al. 2015), kad vaikai, mokydami rašyti kalbą, kuri išsiskiria nuosekliomis ir reguliariomis fonologinėmis-ortografinėmis atitiktimis (kai viena fonema paprastai užrašoma viena grafema, o viena grafema žymi vieną fonemą), ilgiau ir dažniau remiasi subleksine rašybos strategija (dar žr. Shalhoub-Awwad, Cohen-Mimran 2023 minimus tyrimus), jų rašybos raidai būdingas lėtesnis leksinės strategijos įsitvirtinimas. Vis dėlto net ir nuosekliomis fonologinėmis-ortografinėmis atitiktimis išsiskiriančia kalba rašančių ir subleksinę rašybos strategiją naudojančių vaikų rašybos tikslumas mažėja ilgėjant užrašomam žodžiui (ten pat).

Rašybos įgijimo (taip pat ir mokymo(si) skaityti) greitį lemia tai, kiek nuoseklios ir reguliarios kalbės, kuria mokomasi rašyti, fonologinės-ortografinės atitikty (Elley 1992, cit. iš Viise et al. 2011: 426; Marinelli et al. 2015). Štai, pvz., suomių ar italų kalbose fonemų konvertavimo grafemomis atitikty nuoseklios ir reguliarios, lenkų kalbai būdingos palyginti reguliarios balsių, tačiau gana nereguliarios priebalsių fonologinės-ortografinės atitikty (Pietras, Łockiewicz 2020: 205), o anglų kalba išsiskiria tiek balsių, tiek priebalsių fonologinių-ortografinių atitikčių nereguliarumu, kai viena fonema gali būti užrašoma keletu skirtingų grafemų, o viena grafema – žymėti skirtingas fonemas (Caravolas et al. 2012: 679). Tyrimų duomenimis, greičiau įgyjama rašyba kalbės, kuriai būdingos nuoseklios, reguliarios fonologinės-ortografinės atitikty (šiuo atveju – suomių ar italų (taip pat estų, vengrų, ispanų ar portugalų)), o štai išmokti rašyti kalbą, kurioje viena grafema gali būti asocijuojama su keletu skirtingų fonemų, o viena fonema – užrašoma skirtingomis grafemomis (šiuo atveju – lenkų, o ypač anglų), gali užtrukti ilgiau (Bruck et al. 1997: 147; Delattre et al. 2006; Viise et al. 2011; Awramiuk, Krasowicz-Kupis 2014; Marinelli et al. 2015 ir kt.). Lyginamasis anglų ir italų vaikų rašybos tyrimas atskleidė (ten pat), kad po dvejų mokymo(si) rašyti metų italų vaikų rašyba gana tiksli, o štai anglų kalba besimokantys rašyti vaikai žodžius netiksliai rašo ir po penkerių mokymo(si) mokykloje metų. Daroma išvada, kad šiuos skirtumus daugiausia lemia rašybos sistemų skirtumai.

Kaip greitai išmokstama rašyti, priklauso ir nuo kognityvinių rašančiųjų gebėjimų. Tarp tokių gebėjimų, būtinų rašybai įgyti, minimas gebėjimas susieti fonemą ir ją žymintį grafemos simbolį, skaidyti sakinės kalbos žodžius segmentais (fonemomis, skiemenimis), jais manipuliuoti ir konvertuoti ortografiniais kodais, sklandžiai atkurti su grafemomis ir žodžiais asocijuojamą sakytinę kalbą (Caravolas et al. 2012: 694), taip pat darbinės atminties pajėgumai, savireguliacija, gebėjimas sutelkti dėmesį ir kt. (Kim et al. 2015).

Tyrimų, kaip greitai, palyginti su kitomis kalbomis, įgyjama lietuvių kalbos rašyba, kiek žinoma, nesama¹. Vis dėlto tikėtina, kad lietuvių kalba išmokstama rašyti greičiau nei, pavyzdžiui, anglų². Anglų

¹ Teigiama (Gedutienė 2020), kad žinios, kaip vaikai išmoksta rašyti (ir skaityti), daugiausia grindžiamos tyrimais, atliktais su anglakalbiais vaikais, o štai tyrimų, kaip įgūdžius rašyti (ir skaityti) įgyja palyginti mažų šalių vaikai, vis dar trūksta. Kad mažų šalių kalbos duomenys retai kada įtraukiami į lyginamuosius Europos kalbų tyrimus, akcentuoja ir estų rašybos raidos tyrėjai (Viise et al. 2011: 429).

² Tokią prielaidą leidžia kelti lyginamasis estų ir anglų kalbų rašybos įgijimo tyrimas (Viise et al. 2011). Jo duomenimis, skaidresnę ortografinę struktūrą turinčios kalbos (estų) rašyba įgyjama greičiau nei ne tokia skaidrią turinčios (anglų). Turint galvoje, kad lietuvių (kaip ir estų) kalbos ortografinė struktūra skaidresnė nei anglų, tikėtina, kad ir lietuvių kalbos rašybos įgijimo greitis galėtų būti didesnis nei anglų.

kalbos rašyba tradicinė (istorinė), todėl rašant mažai remiamasi dabartine sakinė kalba, morfemine žodžio struktūra ar apskritai atsižvelgiama į dabartinės fonetikos ar morfologijos dėsnius – daugeliu atvejų rašoma taip, kaip nuo seno susitarta, paisoma etimologinės žodžio kilmės. Rašybos grindimas tradicija ir susitarimais yra viena iš pagrindinių priežasčių, kodėl anglų kalboje vyrauja nereguliaros fonologinės-ortografinės atitikty. Lietuvių kalbos rašyba taip pat remiasi tradicija (pvz., taip rašomi žodžiai *šlala, sšlala, qšotis, qžuolas, žšsis*), tačiau ji grindžiama ir dar dviem principais – fonetiniu (garsiniu) ir morfologiniu (kilmės) (Rašyba 2022: 22–23). Teigiama, kad laikantis fonetinio principo, „žodžiai rašomi taip, kaip girdimi tariant“ (ten pat: 22) (pvz., *kala, mala*), o morfologinis principas nurodo tas pačias reikšmines žodžių dalis (morfemas) rašyti vienodai, nors jų tarimas ir skiriasi (ten pat: 23) (pvz., *dirb-a, dirb-o* ir *dirb-ti, dirb-s*). Būtinybė rašant derinti tris skirtingos prigimties principus lemia, kad lietuvių kalbos fonologinės-ortografinės atitikty nėra visuomet reguliaros, pavyzdžiui:

- Lietuvių sakinės kalbos fonema [a:] gali būti užrašoma grafemomis <a> ir <a>, todėl sakinės kalbos žodis [2' ma:sto:] gali būti nurodomas rašyti *masto*, kai reiškia užmojį, apimtį ar dydį, arba *mąsto*, kai turi reikšmę „galvoja, protauja“ (DLKŽe 2021). Pirmojo žodžio rašyba būtų grindžiama fonetiniu, antrojo – istoriniu principu.
- Žodžiuose *darbas* ir *dirbti* grafema žymi skirtingas sakinės kalbos fonemas: pirmame žodyje tariama [b] [1' da:rbəs], o antrame – [p] [1' dɪ:rɪpʲtʲɪ]. Sakinės kalbos skirtumų rašybos normos nurodo nepaisyti, nes žodžio *darbas* rašybai įtvirtintas fonetinis, *dirbti* – morfologinis principas.

Taigi lietuvių kalbos rašyba, grindžiama trimis principais, galėtų būti vertinama kaip nuoseklesnė nei vien tradiciniu principu besiremiančių kalbų, tačiau ne tokia nuosekli kaip tų kalbų, kurių rašybos pagrindas fonetinis.

Atrodytų, kad fonetinis principas, kai „žodžiai rašomi taip, kaip girdimi tariant“, galėtų būti vadinamas rašymu pagal sakinę kalbą taikant subleksinę (arba kitaip – sakinės kalbos fonemų konvertavimo rašytinės kalbos grafemomis) strategiją. Vis dėlto lietuvių kalbotyroje fonetiniu kvalifikuojamas principas iš tiesų nurodo remtis ne tiek realia sakinė, kiek sunorminta, arba standartizuota, lietuvių kalbos atmaina. Turint galvoje, kad standartinė kalba yra veikia *geriausias* kalbos idėja nei realiai funkcionuojanti kalba³, toks rašybos reikalavimas iš tiesų reiškia nurodymą jau pradiniais mokymo(si) rašyti etapais remtis ne tik subleksine, bet ir leksine strategija, kai iš atminties reikia traukti joje anksčiau išsaugotas nuo realios sakinės kalbos besiskiriančias standartinės kalbos žodžių grafines reprezentacijas, nors ankstyvuojant rašybos raidos etapu atmintyje tokių reprezentacijų dar gali būti nė neišsaugota. Jei leksinė strategija dar negali būti pradėta taikyti ar nėra įsitvirtinusi, tariant, pavyzdžiui, [kʲɛ2' lʲo:nʲɔ], [1' mo:kʲɪtʲɔjɛs], [tʲɛ2' vʲɛ:lʲɪs], pasitelkiama ankstyvajam rašybos raidos etapui paprastai būdinga subleksinė sakinės kalbos fonemų konvertavimo rašytinės kalbos grafemomis strategija ir parašoma *kelioniu* ‘kelionių’, *mokitojas* ‘mokytojas’, *tevelis* ‘tėvelis’. Tokia šių žodžių rašyba remiasi sakinė kalba, taigi galėtų būti traktuojama kaip natūrali. Vis dėlto mokykloje ji klasifikuojama kaip klaidinga.

Nors sakinė kalba yra pirminė, o rašytinė – antrinė ir pirmiausiai atlieka reprezentacinę sakinės kalbos funkciją, lietuvių kalbotyroje mažai tyrimų apie rašymą pagal sakinę kalbą. Senosios lietuvių raš-

³ Žiniasklaidos kalbos tyrimų duomenimis, gramatikose, vadovėliuose ir žinyuose įtvirtinto pavidalo standartinės kalbės nerandama vartojamos net ir idealiomis vadintinomis sąlygomis – informacinėse ir oficialaus pobūdžio laidose (Čičirkaitė 2017; Nevinskaitė, Tamaševičius 2019). Šiose laidose iš anksto parengtus tekstus skaitantys TV ir radijo diktoriai, mokyti standartinės kalbos ir žinantys jos reikalavimus, *geriausias* viešumai skirtos kalbos vaizdinio neužpildo vien tik standartinės kalbos formomis (Čičirkaitė 2017) – nekirčiuotuose skiemenyse tik tryliktosios dalies jų tariamų [i:], [u:], [æ:], [a:] ir trečdalio [e:], [o:] tartis atitinka standartą (ten pat: 262).

tijos tyrėjai (žr., pvz., Šinkūnas 2018: 389–390) yra atkreipę dėmesį, kad rašymas pagal sakytinę kalbą yra viena iš senosios rašybos varijavimo priežasčių. Varijuojama autoriams vartojant ryškias gimtosios arba pasirinktos tarmės ypatybes, taip pat nesant nusistovėjusių rašybos normų, autoriams tobulinant esamą rašybos sistemą ir kuriant savitas grafemas sakininės kalbos fonemoms ar jų junginiams žymėti (ten pat). Rašymas pagal sakytinę kalbą pastebėtas ir analizuojant tik pramokusių rašyti suaugusiųjų asmeninę korespondenciją: nustatyta, kad jų tekstuose atspindimos jų tarmės ypatybės (Tamošiūnaitė 2013: 61), o pagal sakytinę kalbą rašoma nesant, nežinant ar neinternalizavus galiojančių rašybos normų. Kartais rašytinėje kalboje sakininės (tarminės) kalbos ypatybės nusprendžiamos fiksuoti sąmoningai rašančiojo kultūrinei ir tarminiai tapatybei žymėti bei į ją nurodyti (Aliūkaitė, Meiliūnaitė 2022), kitaip tariant, sąmoningai laužant rašybos susitarimus. Kaip tarmės nuorodos funkcionuojančios sakininės kalbos ypatybės rašančiajam gali būti būdingos (autentiška raiška), tačiau gali būti ir tik pozicionuojamos kaip jam būdingos (simuliuojama raiška) (ten pat: 57–58).

Lietuvių mokyklinio raštingumo tyrėjai rašymo pagal sakytinę kalbą kaip natūralaus rašybos raidos etapo bemaž netyrė. Veikiausiai dėl didaktinių sumetimų vyrauja taisymo idėjomis ir praktikomis grindžiami tyrimai, kuriuose sakininės kalbos įtaka rašybai bent kiek sistemingiau neanalizuojama: juose dažniau nurodomi lietuvių kalbos rašybos ir jos mokymo principai, įvardijami tipiškai neatitikties rašybos normoms tipai (Kadžytė-Kuzavinienė 1997); tiriama, kokius moksleivių rašybos vaizdinius turi ir kaip juos aiškina lietuvių kalbos mokytojai (Miliūnaitė 2014); nagrinėjama, kaip mokytojai suvokia taisyklingos kalbos etaloną, kokiais šaltiniais jie remiasi vertindami rašytinę (ir sakytinę) kalbą mokykloje (ten pat: 2015); apibendrinama, kaip jie vertina moksleivių rašymo įgūdžius ir kokius neatitikties rašybos normoms tipus išskiria kaip dažniausius⁴ (Vasiliauskas 2013); iliustruojama, kaip toks mokyklinis žanras kaip diktantas gali būti pasitelkiamas kaip priemonė pirmokų disgrafijai diagnozuoti (Unčiūrys 2001), ir kt.

Pradinukų rašymo gebėjimai, tarp kurių – ir gebėjimas rašyti be rašybos ir skyrybos klaidų, bene išsamiausiai aptarti atliekant 2003, 2005 ir 2007 m. ketvirtokų nacionalinių pasiekimų kiekybinę analizę (Kalesnikienė, Saylik 2010). Jos duomenimis, rašymo gebėjimai priklauso nuo lyties, mokyklos tipo ir gyvenamosios vietovės: mergaičių jie geresni nei berniukų, geriau rašo pradinukai, besimokantys mokyklose-darželiuose ir pradinėse, o ne pagrindinėse mokyklose ar gimnazijose, taip pat geresniais rašymo gebėjimais išsiskiria didmiesčių moksleiviai. Ar sakininė kalba veikia pradinukų rašybą, neužsimenama.

Bene išsamiausiai galimą sakininės kalbos (tarmės) įtaką moksleivių (nediferencijuodamas, kuriose klasėse besimokančių) rašybai apžvelgė Vladas Grinaveckis (1962). Tiesa, savo teiginių apie galimas sąsajas tarp ryškiausių tarmių fonetikos ypatybių ir normų neatitinkančios rašybos kiekybiniu ar kokybiniu tyrimu jis negrindė, tiriamosios medžiagos, jos apimties ir tyrimo metodų neaprašė. Tyrėjas įvardijo ir trumpai aprašė ryškiausias tarmių fonetikos ypatybes, nurodė, kad jos gali būti klaidingos moksleivių rašybos priežastis, ir akcentavo, kad mokant rašybos rekomenduojama remtis gimtosios moksleivių tarmės faktais. Grinaveckis tarmės įtaką veikiausiai suprato kaip stiprią: teigiama (ten pat: 3), kad gimtąja tarpe besiremiantis rašybos mokymo principas turėtų padėti moksleiviams „išveng[ti] daugelio klaidų“. Vis dėlto rašymo pagal tarmę natūraliu rašybos raidos etapu jis nelaikė, priešingai – traktavo kaip klaidingą.

⁴ Mokytojai teigė, kad 1–2 klasių moksleiviams „sunkiau atskirti skardžiuosius ir dusliuosius priebalsius, trumpuosius ir ilguosius balsius; pajaušti, kur reikia minkštumo ženklo (ypač galūnėje parašyti *iii*, pvz., *keliui*, *peiliui*...); aptikti dvibalsius (ypač *uo*, *ie*, *ui*); tarti garsus *č*, *š*, *ž* ir juos rašyti; pradėti sakinių didžiąja raide“ (Vasiliauskas 2013: 29).

Rašybos klaidų šaltiniu sakytinę kalbą vadino ir Aurelija Tamulionienė (2015: 4). Išanalizavusi vyresniųjų moksleivių tinklaraščių įrašus ir brandos egzaminų rašinius, ji padarė išvadą (ten pat: 4–5), kad moksleiviai dėl sakinės kalbos dažniausiai klysta rašydami nekirčiuotus balsius ir dvibalsius, pavyzdžiui, *kasdenybei* ‘kasdienybei’, *neligybės* ‘nelygybės’, *pavizdys* ‘pavyzdys’, *valstibingumo* ‘valstybingumo’, *sukūria* ‘sukuria’, *tūrėtų* ‘turėtų’, *vienintelė* ‘vienintelė’ ir kt.

Pranas Augutis (1987) sakinės kalbos (konkrečiai – tarmės) įtaką pastebėjo pradinukų tekstuose ir teigė (ten pat: 18), kad net ir nurašydami tekstus, jie dėl gimtosios žemaičių tarmės parašo *dunos*, *donos* ‘duonos’, *viesus* ‘vėsus’, *medeis* ‘medžiais’, *peino* ‘pieno’, o dėl aukštaičių – *vėjali* ‘vėjeli’, *makykla* ‘mokykla’, *vysas* ‘visas’, *giralioj* ‘girelėj’, *žybėjo* ‘žibėjo’, *pavorgusi* ‘pavargusi’, *motino* ‘motiną’, *nuskinė* ‘nuskynė’, *koip* ‘kaip’ ir kt.

Visuose aptariamuose tyrimuose nustatytų normų neatitinkantys atvejai laikomi klaidomis ir taisomi, o sakytinė kalba paprastai kvalifikuojama vienu iš rašybos klaidų šaltinių. Tokių normatyvistinių rašybos tyrimų pobūdį lemia ir lietuvių kalbotyroje, ir Lietuvos švietimo sistemoje įsitvirtinusi tradicinė (siauroji) raštingumo samprata, kai raštingu dažniausiai laikomas tas, kuris „geb[a] rašyti be klaidų“ (Plentaitė 1999: 95; Tamulionienė 2015: 2; taip pat žr. ten aptariamus tyrimus). Kitaip tariant, laikosi nurodymų sakytinę kalbą atvaizduoti vieninteliu leistinu grafiniu pavidalu – tokiu, kuris įtvirtintas gramatikose, žodynuose, žinynuose ir vadovėliuose. Griežta rašybos kontrolė ir taisymo praktikos laikomos būdu mokytis normų (LKLVB vertinimo kriterijai 2013: 5). Linkstama apibendrinti, kad normų neatitinkančių variantų randasi ne tik veikiant gimtajai tarmei, dėl žargoninės tarties, turint mažą standartinės kalbos vartojimo patirtį (plg. Kronika 1994: 35; Tumėnas, Petraitienė 2002; Tamulionienė 2015), bet ir dėl netikslių suformuluotų taisyklių ir nepakankamų moksleivių įgūdžių jas taikyti (Salienė 2005). Laikomasi nuostatos, kad mokyklinis raštingumas yra veikiamas ir visuomenės kalbinių nuostatų, informacinių technologijų įtakos, menko skaitymo lygio, netinkamos švietimo politikos, silpnai funkcionuojančio norminės kalbos etalono (Miliūnaitė 2014).

Viešojoje erdvėje taip pat gausu teiginių, kad mokyklinis raštingumas prastėja: jis laikomas „vis atrejančia problema“ (Samuolienė 2018: 13), vadinamas „kritusiu“ (Mikulėnienė 2003: 10), „vis labiau prastėjan[čiu], kai ne tik daroma daug rašybos ar skyrybos klaidų, bet ir nepajėgiama raštu išdėstyti minčių aiškia, logiška kalba“ (Lapinskienė 2010: 136), mokykla apibūdinama kaip klaidų „gamybos kalvė“ (Samuolienė 2018: 13), teigiama, kad „daugelis vaikų, baigę keturias klases, neturi pradžiaraščio įgūdžių“ (Banaitis 1998: 25) ir kt.

Pagrindiniai šiame straipsnyje aprašomo tyrimo tikslai – aptarti bendruosius pradinukų rašybos polinkius, taip pat ištirti, kaip dažnai pradinukų rašybą veikia sakytinė kalba, išsiaiškinti, ar pradiniais mokymo(si) rašyti etapais (1–2 kl.) sakinės kalbos įtaka stipresnė nei vėlesniais (3–4 kl.). Tyrime, kuriame lyginama pradinukų rašyba sovietmečiu ir nepriklausomybės metais, taip pat tikrinamas viešojoje erdvėje gajus teiginys, kad moksleivių raštingumas menksta. Viešojoje erdvėje prastėjančio raštingumo įrodymu dažniausiai laikant didėjančią neatitiktį rašybos normoms atveju, vadinamų klaidomis, skaičių, ir šiame straipsnyje pradinukų rašybos vertinimo matu sąlygiškai bus laikomas taip suprantamų klaidų skaičius: bus nustatyta, kada – sovietmečiu ar nepriklausomybės metais – rašybos normų neatitinkančių žodžių yra daugiau. Tyrimo išvados bus daromos atlikus kiekybinę pradinukų rašybos analizę. Tyrimu siekiama paaiškinti rašybos įgijimo procesą (kaip ir kodėl rašo pradinukai), paskatinti diskusijas apie raštingumo sampratą ir jo vertinimą pradinėje mokykloje.

2. Tyrimo metodas ir medžiaga

Medžiaga kiekybinei pradinukų rašybos analizei rinkta iš lietuvių kalbos rašto darbų bazės „Rašinėliai“, kurią sudaro autentiški lietuvių kalbos pamokose ar namie moksleivių rengti įvairių žanrų rašto darbai: diktantai, rašiniai, interpretacijos, atpasakojimai, atminimai, gramatikos užduotys, literatūros užrašai, mokymasis rašyti raides ir pan. „Rašinėlių“ bazė skirta daugiaaspekčiams raštingumo raidos tyrimams. Seniausi ją sudarantys rašiniai datuojami 1923 m., naujausi – 2021 m.

Kiekybinei pradinukų rašybos analizei parengtas specialus 1950–2021 m. rašto darbų (toliau paprastumo dėlei jie sąlygiškai vadinami tiesiog rašiniiais) korpusas, kurį sudaro visi į šį laikotarpį patenkančios „Rašinėlių“ bazėje esantys pradinukų rašiniai⁵. Iš jų išrinkti ir „Excel“ programoje išsaugoti visi tiek mokytojų ir pačių pradinukų taisyti, tiek jų netaisyti žodžiai, kurių rašyba pagal rašymo metais galiojusias normas neatitinka rašybos standarto. Štai XX a. aštuntą dešimtmetį (1975 m.) ketvirtokė mergaitė diktante parašo *papjaus*. Bemaž po dešimtmečio (1984 m.) ketvirtokas berniukas, atlikdamas gramatikos užduotis, parašo *biaurus* ‘bjaurus’. Abu žodžiai jų užrašymo laikotarpiu mokytojų traktuojami kaip klaidingi: pirmasis mokytojo pataisomas išbraukiant <j> ir rašant *papiaus*, antrasis pataisomas įterpian <j>, taigi nurodoma rašyti *bjaurus*. Tokiam priešingam panašios garsinės struktūros žodžių vertinimui įtakos turėjo 1977 m. išleistas Lietuvių kalbos komisijos nutarimas Nr. 1 (LKK 1991), kuriuo pakeista iki tol buvusi rašybos norma ir nurodyta „[p]o priebalsių *b, p* rašyti *j* trijų žodžių *bjaurus, pjauti, spjauti* šaknyse ir iš jų sudarytuose žodžiuose“ (ten pat: 5). Taigi nors vaikų gebėjimas raštu atvaizduoti tarimą nepasikeitė, pakeitus rašybos normą, pakito atskaitos taškas rašančio asmens raštingumui įvertinti, ir tai, kas buvo rašybos norma, pradėta vertinti kaip rašybos klaida. Į tiriamąją imtį įtraukti abu šie žodžiai – *papjaus* ir *biaurus*, nes pagal rašymo metais galiojusias normas abiejų jų rašyba neatitinka standarto.

Tiriamąją medžiagą taip pat sudaro tokie žodžiai kaip *ąsuotis* ‘ąsotis’, *baravikas* ‘baravykas’, *bėks* ‘bėgs’, *jakta* ‘jachta’, *jojia* ‘joja’, *kniga* ‘knyga’, *neliže* ‘namelyje’, *oubuoliu* ‘obuolių’, *pasimti* ‘pašiimti’, *riūpinasi* ‘rūpinasi’, *skaitiniai* ‘skaitiniai’, *spyndlis* ‘spindulys’, *varda* ‘vardą’ ir kt. Visi jie sukoduoti: nurodytas kiekvienam autoriui „Rašinėlių“ bazėje automatiškai priskirtas kodas, metai, kuriais darbas rašytas, autoriaus klasė, lytis, apskritis, kaip autorius užrašė žodį, to paties žodžio perraša normine rašyba, komentaras, ar šio žodžio rašyba gali būti veikiama sakinės kalbos. Jei tame pačiame žodyje būta keleto neatitikties normoms atvejų, toks žodis į normų neatitinkančių žodžių sąrašą trauktas keliskart.

Kadangi keliamas tikslas ištirti, kaip dažnai pradinukai rašo pagal sakinę kalbą, tiriamąją imtį sudarantys normų neatitinkantys žodžiai išskirti tik į dvi grupes: (1) žodžius, kurių rašyba normų neatitinka dėl sakinės kalbos (taip pat ir tarinės), (2) žodžius, kurių rašyba normų neatitinka dėl kitų priežasčių (rašymo pagal analogiją, nereguliarių taisyklių, neįsisavintos formalios rašymo tvarkos, korektūros ir pan.). Šiame straipsnyje antrajai grupei priskiriami rašybos variantai į smulkesnes kategorijas neskirstomi, detaliau neanalizuojami (tai – kito tyrimo objektas), tik kur ne kur pasitelkiami varijuojančiai pradinukų rašybai 3.1. poskyryje iliustruoti.

Pavyzdžių, kaip koduoti tiriamoji medžiaga, pateikiama 1 lentelėje.

⁵ „Rašinėlių“ bazėje esama pradinukų rašinių, rašytų visose Lietuvos apskrityse: Vilniaus, Alytaus, Kauno, Klaipėdos, Marijampolės, Panevėžio, Šiaulių, Tauragės, Telšių ir Utenos.

1 lentelė. Normų neatitinkančių žodžių kodavimas

Kodas	Metai	Klasė	Lytis	Apskritis	Normų neatitinkantis žodis	Žodžio perraša normine rašyba	Ar taip rašoma dėl sakinės kalbos įtakos?
R-0120	1950	1	mot.	Panevėžio	lelė	lėlė	taip
R-0515	1963	2	vyr.	Kauno	besegdamas	besekdamas	taip
R-0914	1970	2	vyr.	Vilniaus	tevyneje	Tėvynėje	taip
R-0914	1970	2	vyr.	Vilniaus	tevyneje	Tėvynėje	ne
R-0116	1983	2	mot.	Klaipėdos	pavizdingam	pavyzdingam	taip
R-0701	2016	4	vyr.	Šiaulių	įpatingos	ypatingos	ne
R-0769	2019	2	vyr.	Vilniaus	briedi	briedį	taip

Kiekybinei analizei buvo aktualus ir visas (tiek normų neatitinkančių, tiek norminės rašybos) žodžių skaičius. Jis skaičiuotas kiekvieno autoriaus vidutinį žodžių skaičių eilutėje dauginant iš eilučių skaičiaus to autoriaus rašto darbe. Jei darbe rasta ne iki galo užpildytų eilučių, vidutinis jų žodžių skaičius skaičiuotas atskirai ir vėlgi daugintas iš tokių ne iki galo užpildytų eilučių skaičiaus to autoriaus rašto darbe. Tokia apytikrė žodžių skaičiavimo metodika pasirinkta neturint techninių galimybių automatiškai suskaičiuoti visų pradinukų žodžių, o skaičiuoti rankiniu būdu tyrimo korpusas buvo per didelės („Rašinėlių“ bazę sudaro skanuoti ir .pdf formatu išsaugoti failai, todėl žodžius galima skaičiuoti tik rankiniu būdu). Tiriamosios medžiagos apimtis nurodoma 2 lentelėje.

2 lentelė. Tiriamosios medžiagos apimtis

Laikotarpis	Klasė	Pradinukų skaičius	Normų neatitinkančių žodžių skaičius	Apytikris žodžių skaičius
Sovietinis	1–2	51	1158	55953
	3–4	45	771	75961
Dabartinis	1–2	50	1895	42546
	3–4	74	1390	62253
Iš viso		220	5214	236713

Sovietiniam laikotarpiui sąlygiškai priskirti 1950–1989 m., nepriklausomybės (arba kitaip – dabartiniam) – 1990–2021 m. pradinukų parašyti žodžiai. Kaip matyti iš 2 lentelės, tiriamosios medžiagos pasiskirstymas nėra itin tolygus. Nevienodu rašinių skaičiumi „Rašinėlių“ bazėje reprezentuojama ir kiekvieno autoriaus rašyba – bazėje esama nuo vieno iki keliasdešimties vieno autoriaus rašinių. Taigi norint suvienodinti šiuos ir kitus tiriamosios medžiagos netolygumus, tyrime operuojama normalizuotais duomenimis, t. y. normų neatitinkančių žodžių vidurkiu šimtui žodžių, o vidurkių reikšmės paprastai pateikiamos kvartilų skirtumo būdu (1,5 IQR) nustačius ir atmetus itin išsiskiriančias reikšmes⁶. Be to, atliekant kiekybinę pradinukų rašybos analizę, reikšmių vidurkiams palyginti ir statistiniams skirtumams įvertinti taikyti neparametriniai kiekybiniai metodai, konkrečiai – Manno-Whitney U testas. Analizės rezultatai aptariami tolesniame straipsnio skyriuje.

⁶ Šiame tyrime analizuojama, kiek sakinė kalba veikia pradinukų rašybą, tačiau netikrinama, kurie mokyklinių tekstų žanrai kuriuo mokymo(si) rašyti etapu, istoriniu laikotarpiu, kuriame mieste ir pan. patiria stipriausią sakinės kalbos įtaką. Taigi tyrime nelyginami ir normų neatitinkančių žodžių vidurkiai šimtui žodžių skirtinguose mokyklinių tekstų žanruose – skaičiuojama, kaip varijuoja pačių vaikų rašyba. Ateityje būtų pravartu palyginti, kuriame iš mokyklinių žanrų normų neatitinkančios rašybos atvejų daugiausia.

3. Kiekybinė analizė

Analizuojant pradinukų rašybą, pirmiausia aprašyti bendrieji jų rašybos polinkiai (žr. poskyrį 3.1.), vėliau kiekybiškai tikrinta, kiek pradinukų rašyba yra veikiama sakinės kalbos (žr. poskyrį 3.2.), o galiausiai skaičiuota, kuriuo iš laikotarpių – sovietmečiu ar nepriklausomybės metais – pradinukų rašyba geriau atitinka normas (žr. poskyrį 3.3.).

3.1. Bendrieji pradinukų rašybos polinkiai

Atlikus tyrimą nustatyta, kad pradinėje mokykloje rašyba itin variantiška. Pasitaiko atvejų, kai tame pačiame tekste tas pats vaikas tam pačiam žodžiui ar jo formai užrašyti parenka skirtingas grafines reprezentacijas, pvz., *krydziačių* ‘kryžiuočių’, bet *kryžiuočiai* (1984 m., 4 kl., vyr., Vilniaus apskr., 0232)⁷; *žiama*, *žema* ‘žiema’ (2013 m., 2 kl., mot., Vilniaus apskr., 0188). Tai veikiausiai rodo, kad vaikai dar neturi atmintyje išsaugoto vieno ortografinio žodžio vaizdinio, todėl kaskart savitai transkribuoja sakinę kalbą. Vis dėlto pradinukų rašiniuose dažniau pastebimas priešingas reiškinys – kai tiems patiems žodžiams ar jų formoms užrašyti pasitelkiama nors normų ir neatitinkanti, tačiau vis tokia pati grafinė raiška, pvz., *paukštčiu* x2 ‘paukščių’ (2014 m., 2 kl., mot., Vilniaus apskr., 0188); *paukčiu* x2 ‘paukščių’ (2014 m., 4 kl., vyr., Marijampolės apskr., 0112); *ramunėlia* ‘ramunėlė’, *upialio* ‘upelio’, *žolialia* x2 ‘žolelė’ (1968 m., 1 kl., vyr., Kauno apskr., 0180); *spoksodavomia* ‘spoksodavome’, *sustodavomia* ‘sustodavome’ (1980 m., 4 kl., mot., Kauno apskr., 0500); *uoaga* ‘uoga’, *uodas* ‘uodas’ (1997 m., 1 kl., mot., Tauragės apskr., 0706). Tai reikštų, kad nors pradiniais mokymo(si) rašyti etapais rašyba ir variantiška, ji nėra chaotiška – remiantis analogijos principu, panašiai tariamiems garsams ar jų junginiams stengiamasi parinkti nuosekliai tokią pat formą ir taip vienodinti rašybą. Toks reiškinys kartais vadinamas (žr., pvz., Hazard et al. 2012) vidiniu vaiko rašybos (arba empiriniu) nuoseklumu, kuris skiriasi nuo rašybos susitarimais grindžiamo (arba teorinio) nuoseklumo.

Su kiekvienais mokymosi mokykloje metais pradinukų rašybos variantiškumas mažėja: daugiausia normų neatitinkančių žodžių fiksuojama pirmokų, mažiausia – ketvirtokų rašiniuose (žr. 3 lentelę).

3 lentelė. Normų neatitinkančių žodžių vidurkis šimtui žodžių skirtingose pradinės mokyklos klasėse

Klasė	Pradinukų skaičius	Normų neatitinkančių žodžių vidurkis šimtui žodžių atmetus itin išsiskiriančias reikšmes
1	57	2,32
2	34	1,86
3	58	1,50
4	52	1,20

Palyginus jaunesniųjų (1–2 kl.) ir vyresniųjų (3–4 kl.) pradinukų rašybą statistiniais metodais, nustatyta, kad normų neatitinkančių žodžių vidurkis jaunesniųjų pradinukų rašiniuose lygus 1,94, vyresniųjų jis mažesnis – 1,36/100 žodžių (žr. 4 lentelę). Šis pradinukų rašybos skirtumas ne atsitiktinis, o statistiškai reikšmingas. Vadinasi, kuo pradinukai vyresni, tuo mažiau vidinio ir daugiau rašybos susitarimais grindžiamo nuoseklumo.

⁷ Pateikiant varijuojančios rašybos pavyzdžius, nurodomas pradinukų rašybos variantas, kabutėmis ‘‘ išskiriama to paties žodžio perraša normine rašyba, nurodomi metai, kuriais rašinys rašytas, autoriaus klasė, lytis, apskritis, kurioje lankyta mokykla, ir unikalūs keturženklis autoriaus kodas.

4 lentelė. Ar jaunesniųjų ir vyresniųjų pradinukų rašyba statistiškai reikšmingai skiriasi?

Klasė	1–2 kl.	3–4 kl.	Išvada
Pradinukų skaičius	88	110	p = 0,014 < 0,05, todėl 1–2 ir 3–4 kl. rašyba skiriasi statistiškai reikšmingai
Normų neatitinkančių žodžių vidurkis šimtui žodžių atmetus itin išsiskiriančias reikšmes	1,94	1,36	
Rangų vidurkis	110,63	90,60	
Rangų suma	9735,00	9966,00	

Kad vyresniesiems pradinukams būdingas didesnis rašybos susitarimais grindžiamas teorinis nuoseklumas nei jaunesniesiems, rodo ir tų pačių vaikų rašybos palyginimas skirtingose pradinės mokyklos klasėse: septynių iš dešimties tokių pradinukų rašyba mažiau varijuoja jiems mokantis 3–4, o ne 1–2 klasėse.

Toks tyrimo rezultatas reiškia, kad mokyklinis raštingumas tiek lietuvių kalbotyroje, tiek mokykloje, tiek ir viešojoje erdvėje dažniausiai vertinamas pagal normų neatitinkančių rašybos atvejų, vadinamų klaidomis, skaičių, nėra statiškas ir keičiasi. Juolab kad jis mėginamas mažinti ir griežtomis mokytojų taisyms praktikomis: nesisteninga empirinė pradinukų rašinių taisyms analizė rodo, kad nuo pat 1 klasės mokytojai rašiniuose kontroliuoja visų žodžių rašybą ir varijuoti jai neleidžia – jei tik mokytojas imasi taisyti vaiko parašytą diktantą, rašinį, atpasakojimą, gramatikos ar kitą rašymo užduotį, taisyti visi aptinkami normų neatitinkantys žodžiai. Kiek statistiškai reikšmingą kiekybinį vyresniųjų pradinukų rašybos pokytį lemia mokytojų taisyms, o kiek – vaikams augant gerėjantys jų kognityviniai gebėjimai, duomenų neturima⁸. Anglų kaip antrosios kalbos mokymo praktikų analizė rodo, kad taisyms įtaka gebėjimui rašyti nevienareikšmė (žr. Truscott 2007 aptariamus tyrimus): vieni tyrėjai taisyms laiko mažai veiksmingais ilguoju laikotarpiu ar net pedagogiškai žalingais, kiti – akcentuoja teigiamą jų poveikį rašybos tikslumui⁹, tiesa, labai mažą.

Įdomu, kad rašymą kaip sudėtingą kognityvinę veiklą analizuojantys tyrėjai (žr., pvz., Flower, Hayes 1981) gebėjimus (per)rašyti be klaidų laiko žemesniaisiais (Pietras, Łockiewicz 2020: 211 tokius gebėjimus vadina techniniais). Aukštesniaisiais kvalifikuojami gebėjimai generuoti idėjas, planuoti, kurti, komponuoti ir redaguoti tekstą. Nesisteninga mokytojų taisyms analizė rodo, kad pradinukų rašiniuose mokytojai dažniau žymi ir taisy neatitikimus rašybos normoms, tačiau bemaž nepateikia rašytinių rekomendacijų, kaip kurti tekstą. Vadinasi, pradinėje mokykloje taisyms ugdomi išimtinai žemesnieji gebėjimai. Aukštesniesiems gebėjimams ugdyti veikiausiai naudojamos kitokios mokymo(si) rašyti strategijos. Taip pat gali būti, kad aukštesnieji gebėjimai labiau ugdomi ne pradinėje mokykloje.

Jaunesniųjų ir vyresniųjų pradinukų rašyba skiriasi ne tik normų neatitinkančių žodžių vidurkiu – skiriasi ir vyraujantys neatitikties normoms tipai. Štai jaunesnieji pradinukai dažniau nei vyresnieji rašydami kartoja tą pačią žodžio grafemą ar visą skiemenį, pvz., *aausytės* ‘ausytės’ (2002 m., 1 kl., mot., Alytaus apskr., 0404); *berniukaas* ‘berniukas’ (2019 m., 1 kl., vyr., Vilniaus apskr., 0934); *gaano* ‘gano’ (2003 m., 1 kl., mot., Utenos apskr., 0187); *qžuoliuliukas* ‘ąžuoliukas’ (2001 m., 2 kl., mot., Vilniaus apskr., 0551); *diktantantas* ‘diktantas’ (2005 m., 2 kl., mot., Vilniaus apskr., 0761); *senelislis* ‘senelis’ (2002 m., 1 kl., mot., Utenos apskr., 0187). Jie taip pat dažniau praleidžia balsines ar priebal-

⁸ Gali būti, kad, pavyzdžiui, vyresniųjų pradinukų rašiniuose grafemų sukeitimas vietomis palyginti retas, nes jie geriau nei jaunesnieji pradinukai geba darbinėje atmintyje išlaikyti ir raštu atkurti sakinės kalbos garsų seką, kontroliuoti rašymo turinį ir jo formą ir kt. Tokius rašybos skirtumus galimai lemia skirtinga darbinės atminties apimtis – paprastai vyresniųjų vaikų ji didesnė (Bourke, Adams 2003).

⁹ Teigiama (McMartin-Miller 2014), kad daug ir įvairių tipų taisyms tame pačiame tekste ypač neigiamai veikia rašančiuosius. Laikomasi nuostatos (Ellis et al. 2008), kad rašantieji geriau supranta, kas ir kodėl taisyms, tuomet, kai tekste esama vieno ar keleto tipų taisyms. Kitaip tariant, kai taikoma atrankinio taisyms metodika, o ne taisyms visi neatitikties normoms atvejai.

sines grafemas, o kartais – ir išstisus skiemenis, pvz., *aga* ‘auga’ (1983 m., 2 kl., mot., Klaipėdos apskr., 0116); *šerui* ‘šernui’ (2002 m., 1 kl., mot., Utenos apskr., 0186); *švry* ‘švarų’ (2019 m., 1 kl., vyr., Vilniaus apskr., 0735); *žiurknas* ‘žiurkėnas’ (2002 m., 1 kl., vyr., Kauno apskr., 0623); *šokija* ‘šokinėja’ (1995 m., 2 kl., mot., Kauno apskr., 0569); *tėlis* ‘tėvelis’ (2019 m., 1 kl., vyr., Vilniaus apskr., 0934). Dauguma tokių atvejų randama triskiemeniuose ar iš daugiau skiemenų sudarytuose žodžiuose.

Šio tyrimo duomenimis, jaunesnieji pradinukai beveik penkis kartus dažniau nei vyresnieji linkę vietomis sukeisti grafemas ir rašyti, pvz., *curkų* ‘cukrų’ (2012 m., 1 kl., mot., Vilniaus apskr., 0188); *gradi* ‘gardi’ (2004 m., 2 kl., vyr., Alytaus apskr., 0429); *spruda* ‘spurda’ (2005 m., 1 kl., vyr., Vilniaus apskr., 0930). Jie taip pat dažniau nei vyresnieji žodžio pradžioje vietoj mažosios parašo didžiąją grafemą, o vietoj didžiosios – mažąją, taip pat savitai žymi žodžių ribas, pvz., *Aš* ‘aš’ (2003 m., 2 kl., vyr., Kauno apskr., 0623); *kibaldžiuka* ‘Kibaldžiuką’ (1976 m., 2 kl., vyr., Panevėžio apskr., 0782); *nijolė* ‘Nijolė’ (1984 m., 1 kl., mot., Vilniaus apskr., 0907); *iš plečia* ‘išplečia’ (2002 m., 2 kl., vyr., Alytaus apskr., 0429), *išvalėja* ‘išvalė ją’ (2004 m., 2 kl., vyr., Marijampolės apskr., 0087); *prisi valgė* ‘prisivalgė’ (2019 m., 2 kl., vyr., Vilniaus apskr., 0934). Daugiau jų rašiniuose fiksuojama ir atvejų, kai supainiojami panašios artikuliacijos priebalsiai ir juos žyminčios grafemos <s>, <š>, <z>, <ž>, pvz., *garvezys* ‘garvežys’ (1989 m., 2 kl., vyr., Utenos apskr., 0693); *isejo* ‘išėjo’ (2013 m., 2 kl., mot., Vilniaus apskr., 0188); *šiema* ‘žiema’ (1986 m., 2 kl., mot., Klaipėdos apskr., 0431); *šušaukė* ‘sušaukė’ (2004 m., 1 kl., vyr., Marijampolės apskr., 0087) ir kt. Taip pat 1–2 kl. fonemos dažniau užrašomos panašaus, tačiau kito fizinio pavidalo grafemomis, nei visuotinai sutarta, pvz., *dadar* ‘dabar’ (1999 m., 1 kl., vyr., Vilniaus apskr., 0552); *gudutoja* ‘gydytoja’ (2006 m., 2 kl., vyr., Panevėžio apskr., 0620); *pratinas* ‘pratimas’ (1986 m., 2 kl., mot., Kauno apskr., 0578); *skula* ‘skuba’ (1989 m., 2 kl., vyr., Utenos apskr., 0693). Jaunesniųjų pradinukų rašiniuose taip pat dažniau randama ir kitokių, nei rašybos normos reikalauja, priebalsio minkštumo žymėjimo atvejų, pvz., *griebemės* ‘griebiamės’ (1968 m., 1 kl., vyr., Kauno apskr., 0180); *pažvialkitia* ‘pažvelkite’ (1984 m., 2 kl., mot., Kauno apskr., 0256); *šendien* ‘šiandien’ (1977 m., 1 kl., vyr., Kauno apskr., 0776).

Kitaip tariant, jaunesniesiems pradinukams sunkiau nei vyresniesiems užrašyti žodžius tinkama grafemų seka, visuotinai sutarto fizinio pavidalo grafemomis, nepraleidžiant juose reikiamų ir neįterpiant papildomų grafemų ar jų junginių, skaidyti sakytinės kalbos srautą ar rašomą tekstą į tokius prasminius vienetus kaip žodžiai, raštu atvaizduoti tokius sakytinėje kalboje nerelevantiškus požymius kaip didžioji ar mažoji grafema, rašybos susitarimais nustatytu būdu žymėti priebalsio minkštumą ir pan.

Vyresniųjų pradinukų rašiniuose dažniau nei jaunesniųjų neatitikties normos atvejų randasi rašant priebalsių samplaikas: jose norminės skardžiuosius priebalsius žyminčios grafemos kartais užrašomos dusliaisiais atitikmenimis, o dusliuosius priebalsius žyminčios grafemos – skardžiaisiais, pvz., *žingsniai* ‘žingsniai’, *runktynės* ‘rungtynės’, *kaškokia* ‘kažkokia’ (1969 m., 3 kl., vyr., Kauno apskr., 0180); *skrusdėlyno* ‘skruzdėlyno’ (2001 m., 3 kl., mot., Šiaulių apskr., 0350); *liuogsi* ‘liuoksi’ (1979 m., 3 kl., vyr., Kauno apskr., 0749); *nekepsi* ‘nekepsi’ (1990 m., 3 kl., mot., Utenos apskr., 0692).

Nesama nė vieno neatitikties normoms tipo, kuris būtų būdingas išskirtinai jaunesniesiems ar vyresniesiems pradinukams, – tik vieni tipai dažnesni jaunesniųjų, kiti – vyresniųjų pradinukų rašiniuose. Šis faktas galėtų būti interpretuojamas kaip įrodymas, kad visiems būdingi tie patys rašybos raidos etapai, tačiau rašybos įgijimo greitis gali skirtis. Be to, esama moksleivių, kurie normomis vadinamus rašybos susitarimus internalizuoja greitai, todėl jau 1 klasėje jų rašyba mažai variantiška, tačiau esama ir tokių, kurių rašyba stipriau varijuoja net ir paskutinėje pradinės mokyklos klasėje¹⁰ (žr. 5 lentelėje pateikiamus pavyzdžius).

¹⁰ Štai nors, kaip jau minėta, grafemas vietomis gerokai dažniau sukeičia jaunesnieji pradinukai, tokių atvejų pasitaiko ir vyresniųjų pradinukų rašiniuose, pvz., *skalndančias* ‘sklandančias’ (2010 m., 3 kl., vyr., Vilniaus apskr., 0764); *pirsipaziņo* ‘prisipaziņo’ (2014 m., 3 kl., mot., Vilniaus apskr., 0188).

5 lentelė. Pirmoko ir ketvirtoko rašybos palyginimas

Kodas	Metai	Klasė	Lytis	Apskritis	Normų neatitinkančių žodžių skaičius	Apytikris žodžių skaičius	Normų neatitinkančių žodžių skaičius šimtui žodžių
R-0515	1962	1	vyr.	Kauno	4	1168	0,34
R-0686	2016	4	vyr.	Utenos	83	1149	7,22

Vyraujantys jaunesniųjų ir vyresniųjų pradinukų neatitikties normoms tipai gali būti aiškinami ne tik rašybos raidos ir įgijimo greičiu, bet ir rašybos mokymo skirtingose pradinės mokyklos klasėse skirtumais. 2009 ir 2016 m. lietuvių kaip gimtosios kalbos ugdymo programose pradinei mokyklai (PUBP 2009, 2016) nurodoma pirmokus ir antrookus daugiausia mokyti rašyti paprastesnius žodžius, kurių rašyba „nesiskiria nuo taisyklingo tarimo“ ir kuriuose nesama priebalsių supanašėjimo (PUBP 2016: 33; PUBP 2009: 94/104). Teigiama (PUBP 2009: 87/97), kad taip mokoma fonetinės rašybos pagrindų. Trečiokus ir ketvirtokus rekomenduojama mokyti jau taisyklėmis grindžiamos sudėtingesnės morfologinio pagrindo rašybos (ten pat: 100/110): žodžių su priešdėliais ir priesagomis rašybos, priebalsių asimiliacijos atveju, sudurtinių žodžių be jungiamųjų balsių ar su jais ir kt. (PUBP 2016: 59). Kitaip tariant, 1–2 klasėse turėtų vyrauti užduotys, kurioms atlikti paprastai pakaktų kliautis subleksine, arba rašymo pagal sakinę kalbą, strategija, kai sakinės kalbos fonemos bandomos nuosekliai konvertuoti rašytinės kalbos grafemomis. Tuo metu 3–4 klasėse mokytojai turėtų skirti užduotis, kurias atliekant dažniau reikėtų pasitelkti ir leksinę strategiją, kai reikia iš atminties ištraukti anksčiau joje išsaugotas grafines žodžių reprezentacijas arba žinoti rašybos susitarimus ir pagal juos atkurti normas atitinkantį grafinių žodžių pavidalą. Taigi vyresniųjų pradinukų rašiniuose skardžiųjų ir dusliųjų priebalsių rašyba priebalsių samplaikose dažniau normų neatitinka todėl, kad jiems dažniau nei jaunesniesiems ir skiriamos rašybos priebalsių sandūrose turinčios išmokyti užduotys, o normų, kaip rašyti priebalsių samplaikas, jie veikiausiai dar nėra internalizavę. Jaunesnieji pradinukai šio tipo žodžių paprastai dar nemokomi rašyti, todėl jie jų rašiniuose reti, atsitiktiniai.

Kitame straipsnio skyriuje bus aptariama, kokia sakinės kalbos įtaka pradinukų rašybai: kaip dažnai pagal ją rašoma ir kieno – jaunesniųjų ar vyresniųjų pradinukų – rašyba yra labiau jos veikiamą.

3.2. Sakytinės kalbos įtaka pradinukų rašybai

Šio tyrimo duomenimis, pradinėje mokykloje iš dešimties žodžių, kurių rašyba neatitinka normų, pagal sakinę kalbą¹¹ vidutiniškai rašomi šeši septyni. Taigi rašymas pagal sakinę kalbą yra pagrindinė priežastis, kodėl pradinukų rašyba varijuoja.

Itin dažnai neatitikties normoms atveju randasi nekirčiuotuose skiemenyse vietoj norminių ilguosius balsius žyminčių grafemų parašant trumpuosius balsius žyminčias grafemas, pvz., *atsitūpė* ‘atsitūpė’, *knyga* ‘knygą’, *popiete* ‘popietę’, *sala* ‘salą’, *viena* ‘vieną’ (1960 m., 2 kl., mot., Kauno apskr., 0652); *burys* ‘būrys’, *dirva* ‘dirvą’, *lenktyniu* ‘lenktynių’, *nepavargę* ‘nepavargę’, *siubavo* ‘siūbavo’, *skanus* ‘skanūs’ (1966 m., 2 kl., mot., Vilniaus apskr., 0083); *gimtaji* ‘gimtąjį’, *koše* ‘košę’, *linojo* ‘lynojo’, *milimos* ‘mylimos’ (1969 m., 3 kl., vyr., Kauno apskr., 0180); *Arvidėli* ‘Arvydėlį’, *broliuka* ‘broliuką’, *duona* ‘duoną’, *katyte* ‘katytę’, *klase* ‘klasę’, *Narūna* ‘Narūną’, *prisitrenkusi* ‘prisitrenkusį’, *spigliuota* ‘spygliuotą’, *žeme* ‘žemę’ (1969 m., 1 kl., vyr., Vilniaus apskr., 0914) ir kt. Trumpiau tarti nekirčiuotus skiemenis (arba kitaip – juos *trumpinti*) – sakinės kalbos universalija (plg. Pakerys 1982: 111–113),

¹¹ Sakytinės kalbos medžiagos, kuri leistų nustatyti, kaip ištis kalba pradinukai, neturima – išvados apie jų sakinę kalbą daromos iš jų rašybos.

todėl nenuostabu, kad ji akivaizdžiai regima ir pradinukų rašiniuose. Be to, panašu, kad stipresnę sakinės kalbos įtaką patiria nekirčiuoti žodžio galo balsiai – būtent jie, o ne kamieno balsiai dažniau užrašomi trumpuosius balsius žyminčiomis grafemomis.

Palyginti dažnai pradinukų rašiniuose fiksuojamas ir priešingas reiškinys – kirčiuotuose skiemenyse vietoj norminių trumpuosius balsius žyminčių grafemų rašomos grafemos, žyminčios ilguosius balsius, pvz., *lelyja* ‘lelija’ (1974 m., 4 kl., vyr., Kauno apskr., 0468); *juodu* ‘juodu’ (1976 m., 1 kl., vyr., Panevėžio apskr., 0782); *geležinių* ‘geležinių’ (1987 m., 3 kl., mot., Vilniaus apskr., 0907); *atskrydo* ‘atskrido’, *nusivyjo* ‘nusivijo’, *nuskrydo* ‘nuskrido’, *pasybaigė* ‘pasibaigė’ (1990 m., 3 kl., mot., Utenos apskr., 0685); *mūse* ‘muse’, *mūšė* ‘mušė’ (2013 m., 2 kl., mot., Vilniaus apskr., 0188) ir kt. Tokia rašyba taip pat aiškintina sakinės kalbos įtaka. Vienais atvejais (pvz., fiksuojami Utenos ar Vilniaus pradinukų rašiniuose¹²) taip užrašyti žodžiai gali rodyti vaikus ilgiau tariant kirčiuotus balsius, taigi ilguosius balsius žyminčiomis grafemomis juos ir užrašant. O štai randami rašiniuose vaikų, kurie mokyklas lanko regionuose, neišsiskiriančiuose ilgiau tariamais balsiais kamiene (pvz., Kaune) ar žodžio gale (pvz., Panevėžyje)¹³, tokios rašybos atvejai galėtų būti interpretuojami kitaip: kirčiuotus skiemenis linkstama tarti stipriau ar intensyviau nei nekirčiuotus, todėl jiems užrašyti veikiausiai ir parenkamos kitokios (aptariamam atveju – ilguosius balsius žyminčios) grafemos nei nekirčiuotiems.

Pasitaiko, kad dėl sakinės kalbos pradinukai pirmuosius kirčiuotų mišriųjų dvigarsių dėmenis užrašo ilguosius balsius žyminčiomis grafemomis, pvz., *gynti* ‘ginti’, *grūmtis* ‘grumtis’, *spynta* ‘spinta’, *šyldyti* ‘šildyti’, *vylnys* ‘vilnys’ (1968 m., 1, 3 kl., vyr., Kauno apskr., 0180); *būlvė* ‘bulvė’, *žyrklės* ‘žirklės’ (1983 m., 1–2 kl., mot., Klaipėdos apskr., 0116); *kūrmis* ‘kurmis’ (1986 m., 2 kl., mot., Klaipėdos apskr., 0431); *įndus* ‘indus’, *laimyngai* ‘laimingai’ (1987 m., 4 kl., mot., Kauno apskr., 0723) ir kt.

Dėl sakinės kalbos įtakos pradinukai priebalsių samplaikose vietoj norminių skardžiuosius priebalsius žyminčių grafemų parašo grafemas, kurios žymi dusliuosius priebalsius (pvz., *apsevatorijoi* ‘observatorijoj’ (2011 m., 4 kl., vyr., Vilniaus apskr., 0353); *darpšti* ‘darbšti’ (2011 m., 1 kl., mot., Utenos apskr., 0616); *grįšti* ‘grįžti’ (2011 m., 4 kl., vyr., Vilniaus apskr., 0353) ir kt.), o vietoj norminių dusliuosius priebalsius žyminčių grafemų – grafemas, kurios žymi skardžiuosius priebalsius (pvz., *adgal* ‘atgal’ (1990 m., 3 kl., mot., Utenos apskr., 0692); *fudbola* ‘futbolą’, *spauzdinama* ‘spausdinama’ (2016 m., 4 kl., vyr., Utenos apskr., 0686) ir kt.). Kitų dėl sakinės kalbos varijuojančių rašybos variantų randama rečiau.

Mokytojų taisymo praktikų analizė atskleidžia, kad pradinėje mokykloje rašytinei kalbai varijuoti dėl sakinės kalbos įtakos neleidžiama. Sakytine kalba besiremiantis rašymas nėra traktuojamas kaip natūralus mokymo(si) rašyti etapas – jis nuo pat 1 klasės vertinamas kaip ydingas ir taisymais kontroliuojama, kad nuo rašymo laikotarpiu galiojančių normų nebūtų nukrypstama. Vadinasi, rašyba suvokiama kaip gera tik tuomet, kai ji invariantiška, net jei šio variantiškumo priežastis – sakinė kalba. Ar mokytojai atpažįsta, kurie normų neatitinkantys žodžiai rašomi pagal sakinę kalbą, neaišku – rašiniuose taisomi visi normų neatitinkantys žodžiai, nediferencijuojant, pagal sakinę kalbą jie rašomi ar ne. Kodėl taisoma, paprastai nenurodoma. Jei komentaras taisant kartais ir parašomas, jame nurodoma rašybos taisyklė.

Šio tyrimo duomenimis, esama septintadalio (arba 14 proc.) pradinukų, kurių rašyba nevarijuoja dėl sakinės kalbos, – visų kitų ji patiria silpnesnę ar stipresnę sakinės kalbos poveikį:

¹² Lingvistai (Grumadienė 1983; Grinaveckienė, Vitkauskas 1997; Čičirkaitė 2019; kt.) yra pastebėję, kad šių regionų gyventojams būdinga ilgiau tarti kirčiuotus balsius.

¹³ Panevėžiškių tarmės skiriamąją ypatybę laikomas kirčiuotų žodžio galo balsių ilginimui priešingas reiškinys – redukcija (žr., pvz., Garšva 2018: 194). Kauno mieste taip pat nebūdinga ilgiau tarti kirčiuotus kamieno balsius.

- didžiosios dalies (arba daugiau nei 61 proc.) pradinukų rašiniuose pagal sakytinę kalbą rašomų žodžių vidurkis svyruoja nuo 0,01 iki 2/100 žodžių;
- daugiau nei šeštadalio (arba beveik 16 proc.) šis rodiklis patenka į 2–3,99/100 žodžių intervalą;
- itin retai sakinės kalbos įtaka pradinukų rašybai didesnė – bemaž dešimtadalio moksleivių rašiniuose iš šimto 4 ar daugiau žodžių rašomi pagal sakytinę kalbą (žr. 6 lentelę).

6 lentelė. Normų neatitinkančių žodžių, rašomų pagal sakytinę kalbą, skaičiaus šimtui žodžių pasiskirstymas

Normų neatitinkančių pagal sakytinę kalbą rašomų žodžių skaičius šimtui žodžių	Pradinukų skaičius	Pradinukų skaičius, proc.
0	31	14,1
0,01–1,99	135	61,4
2–3,99	35	15,9
4–5,99	9	4,1
6–7,99	4	1,8
8–9,99	3	1,4
10–20	3	1,4
Iš viso	220	100 ¹⁴

Nustatyta, kad vieno iš penkių pradinukų rašybos variantiškumo priežastis yra tik sakytinė kalba. Vieno iš penkių pradinukų rašiniuose pastebėta stipresnė kitų priežasčių nei sakytinė kalba įtaka. Itin mažos dalies (6 proc.) pradinukų rašyba varijuoja tik dėl kitų priežasčių nei sakytinė kalba. Taip pat nustatyta, kad jei pradinuko rašyba dėl sakinės kalbos mažai variantiška ar apskritai nevarijuoja, rečiau ji varijuos arba išvis nevarijuos ir dėl kitų priežasčių – beveik pusės pradinukų, kurių rašyba dėl sakinės kalbos nevarijuoja, nevarijuoja ji ir dėl kitų priežasčių, o absoliučios daugumos pradinukų, kurių rašiniuose vidutiniškai 0,01–2/100 žodžių parašoma dėl sakinės kalbos įtakos, bemaž tokios pačios dalies žodžių rašyba yra veikiama ir kitų priežasčių nei sakytinė kalba.

Šio tyrimo duomenimis, jaunesniųjų pradinukų rašyba patiria didesnę sakinės kalbos įtaką nei vyresniųjų ir fonetiškai labiau varijuoja: 1–2 klasėse normų neatitinkančių žodžių, rašomų pagal sakytinę kalbą, vidurkis – 1,32/100 žodžių, 3–4 klasėse šis rodiklis mažesnis – 0,96, ir šis rašybos skirtumas statistiškai reikšmingas (žr. 7 lentelę).

7 lentelė. Kieno – jaunesniųjų ar vyresniųjų pradinukų – rašyba labiau veikiama sakinės kalbos?

Klasė	1–2	3–4	Išvada
Pradinukų skaičius	94	110	p = 0,049 < 0,05, todėl 1–2 ir 3–4 kl. rašyba šiuo aspektu skiriasi statistiškai reikšmingai
Normų neatitinkančių pagal sakytinę kalbą rašomų žodžių vidurkis šimtui žodžių atmetus itin išsiskiriančias reikšmes	1,32	0,96	
Rangų vidurkis	111,28	95,00	
Rangų suma	10460,00	10450,00	

Jaunesniųjų pradinukų rašiniuose dažniau nei vyresniųjų pasitaiko atvejų, kai sakytinė kalba perteikiama itin savitai ją transkribuojant, pvz., *oaboulių* ‘obuolių’, *reyk* ‘reik’ (1984 m., 2 kl., mot., Kauno apskr., 0256); *avyetynas* ‘avietynas’ (1986 m., 2 kl., mot., Klaipėdos apskr., 0431); *žaliueje* ‘žaliuoja’ (1989 m., 1 kl., mot., Vilniaus apskr., 0182). Tai lemia didesnę jų rašybos variantų įvairovę ir reiškia,

¹⁴ Apvalinant skaičių reikšmes iki dešimtųjų, moksleivių skaičiaus reikšmė viena dešimtąja (0,1) viršijo 100 procentų.

kad pradiniais mokymo(si) rašyti etapais rašyba dėl sakinės kalbos varijuoja greičiausiai dar nežinant ar neinternalizavus normų, todėl kuriant savitą rašybos sistemą. Savitos rašybos sistemos kūrimą pirmiausia rodo nors normų ir neatitinkantys, bet keliskart pasikartojantys saviti ortografiniai kodai tiems patiems garsams ar jų garsų junginiams užrašyti, pvz., *apelsinaj* ‘apelsinai’, *svogunaj* ‘svogūnai’ (2005 m., 1 kl., vyr., Vilniaus apskr., 0930); *duoana* ‘duona’, *duada* ‘duoda’, *soduoase* ‘soduose’, *puoadynės* ‘puodynės’ (2012 m., 1 kl., mot., Vilniaus apskr., 0188)¹⁵.

Mažesnė sakinės kalbos įtaka vyresniesiems pradinukams išryškėja ir lyginant tų pačių vaikų rašybą skirtingose pradinės mokyklos klasėse: septynių iš dešimties pradinukų rašyba dėl sakinės kalbos įtakos 3–4 kl. varijavo mažiau nei tiems patiems vaikams mokantis 1–2 kl. Vadinasi, raštingumas, net jei jis suprantamas kaip rašymas be klaidų ir vertinamas pagal atitiktį normoms, nėra statistiškas ir keičiasi – sakinės kalbos įtaka rašybai ilgainiui silpnėja.

Anglų kalbos rašybos tyrėjai yra pastebėję (Snell, Andrews 2017), kad nesama tiesioginio ryšio tarp vaikų tarmės ir atitikties rašybos normoms: rašydami vaikai palyginti retai naudojami tarmės gramatika ar jos žodynu, o normų neatitinkančios rašybos žodžių randasi ne tiek dėl tarmės ir standarto, kiek apskritai dėl sakinės ir rašytinės kalbos skirtumų (ten pat: 11–12), kai variantišką sakinę kalbą mėginama užrašyti invariantiška rašytine kalba¹⁶. Kitaip tariant, tarmės įtaka rašytinei kalbai gali būti menka.

Norint išsiaiškinti, ar ir lietuvių pradinukai rašydami veikia atvaizduoja bendrąsias sakinės kalbos, o ne ryškias su konkrečia geografine vietoje paprastai siejamas ypatybes, palyginta šešių Lietuvos miestų¹⁷ – Vilniaus, Kauno, Šiaulių, Panevėžio, Marijampolės ir Utenos – pradinukų rašyba. Tikrinta keletas prielaidų:

- jei mūsų rašytinė kalba suformuota pietinių vakarų aukštaičių kauniškių (liaudiškai – suvalkiečių) tarmės pagrindu, ar suvalkiečiai kalbančios (taigi standartui artimės) Marijampolės pradinukų rašyba dėl sakinės kalbos varijuos mažiau nei kitų miestų?
- jei tarmių vertinimuose akcentuojama, kad suvalkiečiai „iš visų dabartinių lietuvių kalbos partarmių kone visose žodžio pozicijose <...> geriausiai skiria ilguosius ir trumpuosius balsius“ (LKTCh 2004: 39), ar Marijampolės pradinukų rašiniuose vadinamasis nekirčiuotų ilgųjų balsių trumpinimas bus fiksuojamas rečiau nei kituose miestuose?
- jei Vilniaus gyventojų kalbai būdingas vadinamasis kirčiuotų trumpųjų ir pirmaisiais mišriųjų dvigarsių dėmenimis einančių balsių ilginimas (Grumadienė 1983; Grinaveckienė, Vitkauskas 1997; Čičirkaitė 2019), ar ši sakinės kalbos ypatybė bus pastebima ir vilniečių pradinukų rašiniuose? Ar statistiškai reikšmingai dažniau šis ilginimo reiškinys bus randamas ir Šiaulių, Utenos bei Panevėžio (LKTCh 2004: 62, 125, 177–178) pradinukų rašiniuose, juolab kad dialektologai jų šnektoms taip pat linkę priskirti šią kalbos ypatybę?

¹⁵ Itin išsiskiriančios pradinukų rašybos priežastis gali būti ir disgrafija.

¹⁶ Lietuvių sakinės kalbos balsių trukmė yra veikiamą lingvistinių ir socialinių veiksnių, todėl stipriai varijuoja ir gali būti suprantama kaip kontinuumas, tačiau rašytinės kalbos balsių trukmė – binarinė kategorija, kurią sudaro trumpasis ir ilgasis balsis. Taigi kad ir kokios trukmės būtų sakinės kalbos balsis, normos reikalauja jam parinkti trumpąjį arba ilgąjį balsį žyminčios grafemos pavidalą.

¹⁷ Palyginti kitų miestų pradinukų rašybos neturėta galimybių – specialiai šiam tyrimui sudarytame 1950–2021 m. rašinių korpuse trūksta kitų miestų pradinukų rašybos duomenų. Kita vertus, šiame tyrime ir nekeliamas tikslas nustatyti, kurio miesto pradinukų rašyba patiria stipriausią sakinės kalbos įtaką, – jame svarbiau apčiuopti bendrąsias sakinės kalbos poveikio pradinukų rašybai tendencijas ir paskatinti rašymą pagal sakinę kalbą laikyti natūraliu rašybos raidos etapu.

Nors Marijampolės gyventojų tartis visuotinai ir laikoma artima standartui, atlikus statistinius skaičiavimus nustatyta, kad Marijampolės pradinukų rašyba dėl sakinės kalbos įtakos nevarijuoja statistiškai reikšmingai mažiau nei kituose tirtuose miestuose (žr. 8 lentelę).

8 lentelė. Ar Marijampolės pradinukų rašyba dėl sakinės kalbos įtakos varijuoja mažiau nei kituose Lietuvos miestuose?

Miestas	Marijampolė	Panevėžys	Vilnius	Utena	Kaunas	Šauliai
Pradinukų skaičius ¹⁸	29	6	55	11	16	9
Normų neatitinkančių pagal sakinę kalbą rašomų žodžių vidurkis šimtui žodžių	2,05	2,04	1,83	1,43	1,00	0,78
Išvada	Ne, tarp Marijampolės ir kitų miestų pradinukų rašybos statistiškai reikšmingo skirtumo nesama					

Labiausiai Marijampolės ir kitų miestų pradinukų rašybą artina tas pats vyraujantis neatitikties normoms tipas – vadinamasis nekirčiuotų ilgųjų balsių trumpinimas, kai nekirčiuoti ilgieji balsiai užrašomi ne norminėmis ilguosius balsius žyminčiomis, o dėl sakinės kalbos įtakos pasitelkiamomis trumpuosius balsius žyminčiomis grafemomis, pvz., *gražus* ‘gražūs’, *miška* ‘mišką’, *mokitoja* ‘mokytoja’, *pamiške* ‘pamiškę’. Nekerčiuotus ilguosius balsius trumpinančių žodžių santykinis dažnumas tirtuose miestuose apskritai itin didelis ir svyruoja nuo 24 iki 42 proc. (žr. 9 lentelę). Nors tyrėjai trumpinimo reiškinį laiko būdingu panevėžiškiams, vilniškiams, uteniškiams ir šiauliškiams (plg. 2 LKTCh 2004 2 lentelėje pateikiamus duomenis), panašu, kad sakinės kalbos universaliją trumpiau tarti nekirčiuotus skiemenis rašydami atvaizduoja taip pat ir Marijampolės bei Kauno pradinukai.

9 lentelė. Žodžių, kuriuose trumpinami nekirčiuoti ilgieji balsiai, santykinis dažnumas skirtinguose Lietuvos miestuose

Miestas	Marijampolė	Panevėžys	Vilnius	Utena	Kaunas	Šauliai
Pradinukų skaičius	29	6	55	11	16	9
Normų neatitinkančių pagal sakinę kalbą rašomų žodžių skaičius	195	83	955	203	196	57
Nekerčiuotus ilguosius balsius trumpinančių žodžių skaičius	46	31	375	85	57	23
Nekerčiuotus ilguosius balsius trumpinančių žodžių santykinis dažnumas, proc.	24	37	39	42	29	40

Sostinės kalbai būdingas vadinamasis kirčiuotų balsių ir mišriųjų dvigarsių ilginimas (kai tariama, pvz., *jaunį* ‘jauni’, *juodų* ‘juodu’, *nūtrijos* ‘nutrijos’, *vylnys* ‘vilnys’, *Vylnius* ‘Vilnius’) vilniečių pradinukų rašiniuose retas ir jų rašybos nuo kitų miestų taip pat statistiškai reikšmingai neskiria. Jis apima tik mažiau nei 3 proc. visų normų neatitinkančių pagal sakinę kalbą rašomų žodžių (žr. 10 lentelę). Vadinasi, Vilniaus pradinukai šios sostinės gyventojų kalbai ypatybės į rašytinę kalbą dažnai neperkelia. Gali būti, kad jie jos nepastebi, todėl rašytinėje kalboje grafiškai ir neatvaizduoja.

¹⁸ Tyrime operuojama normalizuotais duomenimis ir taikomi nevienodoms imtims tinkami statistiniai metodai, todėl skirtingų miestų pradinukų skaičiaus skirtumai ir tiriamosios medžiagos pasiskirstymo netolygumai nėra reikšmingi. Juolab kad tyrimas motyvuočia aptaria Vilniaus ir Marijampolės pradinukų rašybos duomenis, o kitų miestų duomenys veikiausiai pasitelkiami kaip platesnio konteksto iliustracija.

10 lentelė. Žodžių, kuriuose ilginami kirčiuoti balsiai ir mišriųjų dvigarsių dėmenys, santykinis dažnumas skirtinguose Lietuvos miestuose

Miestas	Marijampolė	Panevėžys	Vilnius	Utena	Kaunas	Šiauliai
Pradinukų skaičius	29	6	55	11	16	9
Normų neatitinkančių pagal sakinę kalbą rašomų žodžių skaičius	195	83	955	203	196	57
Kirčiuotus balsius ir mišriųjų dvigarsių dėmenis ilginančių žodžių skaičius	1	0	27	17	12	3
Kirčiuotus balsius ir mišriųjų dvigarsių dėmenis ilginančių žodžių santykinis dažnumas, proc.	0,5	0,0	2,8	8,4	6,1	5,3

Utenos, Kauno ir Šiaulių pradinukų rašiniuose užfiksuotas kirčiuotus balsius ir mišriuosius dvigarsius ilginančių žodžių santykinis dažnumas šių miestų pradinukų rašybos ne tik nuo Vilniaus, bet ir kitų tirtų miestų taip pat statistiškai reikšmingai nesiskiria.

Tokie tyrimo rezultatai leistų atsargiai teigti, kad rašytinėje kalboje pradinukai linkę dažniau atvaizduoti bendrąsias sakinės kalbos (pvz., *runktyněms* ‘rungtynes’, *užmikti* ‘užmigti’ (1979 m., 2 kl., mot., Šiauliai, 0446)), o ne ryškias su konkrečia geografine vietoje paprastai siejamas ypatybes¹⁹. Tiksliau – pastarųjų jų rašytinėje kalboje esama (pvz., panevėžiečiai pradinukai nekirčiuotą kamieno <u> retsykiaus užrašo trumpąjį balsį žyminčia grafema <u>, <è> – kaip <i>, pvz., *qžulynas* ‘ąžuolynas’, *tivelis* ‘tėvelis’ (2006 m., 2 kl., vyr., Panevėžys, 0620)), tačiau ne tiek, kad galėtų atskleisti statistiškai reikšmingus kiekybinius skirtingų miestų pradinukų rašybos ypatumus. Šiame tyrime pastebėtą palyginti mažą tarmės įtaką rašytinei kalbai būtų pravartu patikrinti didesnės apimties tyrimu – šiuo metu „Rašinėlių“ duomenų bazėje sukauptų pradinukų rašinių skaičius per mažas gilesnei raštingumo analizei šiuo aspektu.

Kitame straipsnio skyriuje bus palyginta, ar skiriasi pradinukų rašyba dviem laikotarpiais – sovietmečiu ir nepriklausomybės metais.

3.3. Pradinukų rašybos sovietiniu ir dabartiniu laikotarpiais palyginimas

Palyginus pradinukų rašybą dviem tiriamaisiais laikotarpiais, nustatyta, kad nors sovietmečiu normų neatitinkančių žodžių vidurkis šimtui žodžių buvo mažesnis nei dabartiniu laikotarpiu (plg. 1,39 ir 1,98), šis rodiklis sovietmečio ir dabartinio laikotarpio pradinukų rašybos statistiškai reikšmingai nesiskiria (žr. 11 lentelę). Taigi pradinukų rašybos duomenys nepatvirtina viešojoje erdvėje dažnų teiginių, kad moksleivių raštingumas prastėja, – rašybos atitiktis normoms reikšmingai nepakito.

11 lentelė. Kuriuo laikotarpiu – sovietiniu ar dabartiniu – pradinukų rašyba geriau atitinka normas?

Laikotarpis	Sovietinis	Dabartinis	Išvada
Pradinukų skaičius	88	113	p = 0,181 > 0,05, todėl pradinukų rašyba šiais dviem laikotarpiais statistiškai reikšmingai nesiskiria
Normų neatitinkančių žodžių vidurkis šimtui žodžių atmetus itin išsiskiriančias reikšmes	1,39	1,98	
Rangų vidurkis	94,78	105,84	
Rangų suma	8341,00	11960,00	

¹⁹ Geolingvistai (žr., pvz., Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014: 46–47) yra pastebėję, kad tarmiškai kalbantiems žmonėms būdinga atsakyti ryškiausių tarminių ypatybių, tačiau blankiosios ypatybės išlieka tarmiškai kalbantiems žmonėms jų nepastebint. Galima kelti prielaidą, kad taip galėtų elgtis ir pradinukai.

Šiais dviem laikotarpiais nepakito ir sakytinės kalbos įtaka pradinukų rašybai: normų neatitinkančių pagal sakytinę kalbą rašomų žodžių vidurkis sovietmečiu ir dabar taip pat statistiškai reikšmingai nesiskiria (žr. 12 lentelę).

12 lentelė. Kuriuo laikotarpiu – sovietiniu ar dabartiniu – sakytinės kalbos įtaka pradinukų rašybai didesnė?

Laikotarpis	Sovietinis	Dabartinis	Išvada
Pradinukų skaičius	87	117	p = 0,359 > 0,05, todėl pradinukų rašyba šiais dviem laikotarpiais statistiškai reikšmingai nesiskiria
Normų neatitinkančių žodžių, rašomų pagal sakytinę kalbą, vidurkis šimtui žodžių atmetus itin išsiskiriančias reikšmes	0,95	1,28	
Rangų vidurkis	98,11	105,76	
Rangų suma	8535,50	12374,50	

Tokie rezultatai leidžia daryti keletą tolesniais tyrimais tikrintinų prielaidų: pirma, dabartinio laikotarpio pradinukų sakytinė kalba nuo sovietmečio nepakito tiek daug, kad būtų reikšmingai paveikusi rašytinę jų kalbą; antra, net jei sakytinė kalba ir pakito, reikšmingos įtakos rašytinei kalbai ji neturėjo, nes, kaip jau minėta, rašytinėje kalboje linkstama atvaizduoti tik kai kuriuos sakytinės kalbos požymius, veikiausiai susijusius su bendraisiais sakytinės kalbos atvaizdavimo raštu dėsniais. Statistiškai reikšmingas kiekybinis rašybos skirtumas šiais dviem laikotarpiais galėjo būti neužfiksuotas ir todėl, kad nuo sovietmečio bemaž nepakito ir rašybos normos bei rašybos mokymo strategijos.

Kad ir kokia būtų priežastis, kodėl sovietmečio ir dabartinio laikotarpio pradinukų rašyba reikšmingai nesiskiria, aišku viena – viešojoje erdvėje dažnų teiginių, kad moksleivių raštingumas menksta, šio tyrimo duomenys neparemia.

4. Apibendrinimas ir išvados

Atlikus kiekybinę pradinukų rašybos analizę, nustatyta, kad pradinukų rašyba itin variantiška, tačiau nėra chaotiška. Net ir tuomet, kai rašyba neatitinka normų ir varijuoja, pradinukai, veikiausiai remdamiesi vidiniu rašybos nuoseklumu, mėgina ją vienodinti tuos pačius garsus ar jų junginius užrašydami tais pačiais ortografiniais kodais. Vyresniųjų pradinukų rašiniuose rašybos susitarimais grindžiamo teorinio nuoseklumo statistiškai reikšmingai daugiau nei jaunesniųjų. Taigi statistiškai reikšmingai geresnė ir vyresniųjų pradinukų rašybos atitiktis normoms. Tikėtina, kad tokį rašybos skirtumą lemia ir geresni vyresniųjų vaikų kognityviniai gebėjimai (plg. Bourke, Adams 2003).

Nesama nė vieno neatitikties normoms tipo, kuris būtų būdingas išskirtinai jaunesniesiems ar vyresniesiems pradinukams, – skiriasi tik jų santykinis dažnumas. Tyrimo rezultatas, kad jaunesniųjų pradinukų rašiniuose dažniau fiksuojami tokie neatitikties normoms tipai, kurie gerokai retesni vyresniųjų pradinukų rašiniuose (pvz., grafemos (kartais – ir skiemens) praleidimas ar pakartojimas, grafemų sukeitimas vietomis, savitas žodžių ribų žymėjimas, didžiųjų ir mažųjų raidžių rašybos nenuoseklumas, fonemų rašymas panašaus, tačiau ne tokio pavidalo grafemomis ir pan.), gali būti interpretuojamas kaip įrodymas, kad raštingumas kinta, o ilgiau rašyti besimokantys vyresni vaikai pamažu internalizuoja normomis vadinamus susitarimus, kaip rašyti. Be to, negalima atmesti ir tikimybės, kad vyresniųjų pradinukų rašybos variantiškumas galiausiai paveikiamas mokytojų naudojamų rašybos mokymo strategijų nuolat žymėti ir taisyti normų neatitinkančių žodžių rašybą bei skatinti reprodukuoti tik standartinės rašytinės kalbos formas. Tyrimas patvirtino prielaidą, kad sakytinė kalba yra pagrindinė priežastis, kodėl mūsų pradinukų rašyba varijuoja. Nustatyta, kad stipresnė jos įtaka patiriama 1–2 klasėse.

Mokytojai taisymais kontroliuoja, kad pradinukų rašyba nevarijuotų ne tik apskritai, bet ir dėl sakinės kalbos, tačiau, šio tyrimo duomenimis, tik septindalio pradinukų rašyba nėra veikiamą sakinės kalbos. Be to, panašu, kad pradinukai į rašytinę kalbą neperkelia ryškių su konkrečia geografine vietoje siejamų savo kalbos ypatybių – joje dažniau atvaizduojami bendrieji sakinės kalbos dėsniai. Tiesa, norint drąsiau formuluoti išvadas apie menką tarmės įtaką rašytinei kalbai, būtų pravartu atlikti didesnės apimties rašybos tyrimą, kuriame būtų palyginta, kaip tuos pačius žodžius rašo skirtingų miestų pradinukai. Šįkart į tyrimą buvo įtraukti visi normų neatitinkantys pagal sakinę kalbą rašomi žodžiai, tačiau tiriamoji imtis vis tiek buvo per maža detaliam lyginamajai skirtingų miestų pradinukų rašybos analizei.

Nustatyta, kad vieno iš penkių pradinukų rašybos variantiškumo priežastis yra tik sakinė kalba, taip pat vieno iš penkių pradinukų rašiniuose pastebėta stipresnė kitų priežasčių, o ne sakinės kalbos įtaka. Nežymios dalies pradinukų rašyba yra veikiamą tik kitų priežasčių nei sakinė kalba.

Šio tyrimo duomenys nepatvirtino viešojoje erdvėje dažnų teiginių, kad moksleivių raštingumas menksta. Jei raštingumą suprantame tik kaip atitiktį rašybos normoms, jis laike nepakito: normų neatitinkančių žodžių vidurkis sovietmečio ir dabartinio laikotarpio pradinukų rašybos statistiškai reikšmingai neskiria. Taip pat nustatyta, kad dabartiniai pradinukai pagal sakinę kalbą nerašo reikšmingai dažniau nei sovietmečiu.

Šaltiniai

- DLKŽe 2021 – *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno elektroninis variantas*. Vyr. red. St. Keinys. 8-as patais. ir papild. leid. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internetu doi.org/10.35321/dlkz.
- Rašinėliai – *Lietuvių kalbos rašto darbų bazė „Rašinėliai“*. Parengė Lietuvių kalbos instituto Sociolingvistikos centras. Prieiga internetu <http://rasineliai.sociolingvistika.lt/>.

Literatūra

- Aliūkaitė, D., V. Meiliūnaitė. 2022. Autorinis tarminis grafolektas ir jo percepcijos galimybės. *Bendrinė kalba* 95, 48–75.
- Aliūkaitė, D., D. Mikulėnienė. Geolingvistika: ideologija, teorija ir metodai. Pagrindinės sąvokos. *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai su komentarais)*. D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė (sud.). Vilnius: Briedis. 29–47.
- Augutis, P. 1987. Kaip formuojame rašybos įgūdžius gramatikos pamokose. *Tarybinė mokykla* 11, 18–19.
- Awramiuk, E., G. Krasowicz-Kupis. 2014. Reading and spelling acquisition in Polish: Educational and linguistic determinants. *L1-Educational Studies in Language and Literature* 14, 1–24.
- Banaitis, V. 1998. Beraštei tautai – pradžiaraštį. *Gimtoji kalba* 9, 25–26.
- Berninger, V. W., R. D. Abbott, J. Jones, B. J. Wolf, L. Gould, M. Anderson-Youngstrom, Sh. Shimada, K. Apel. 2006. Early Development of Language by Hand: Composing, Reading, Listening, and Speaking Connections; Three Letter-Writing Modes; and Fast Mapping in Spelling. *Developmental Neuropsychology* 29 (1), 61–92.
- Bourke, L., A. M. Adams. 2003. The relationship between working memory and early writing assessed at the word, sentence and text level. *Educational and Child Psychology* 20, 19–36.
- Bruck, M., F. Genesee, M. Caravolas. 1997. A cross-linguistic study of early literacy acquisition. *Foundations of reading acquisition and dyslexia: Implications for Early Intervention*. B. A. Blachman (ed.). New York, London: Routledge. 145–162.
- Caravolas, M., A. Lervåg, P. Mousikou, C. Efrim, M. Litavský, E. Onochie-Quintanilla, N. Salas, M. Schöffelová, S. Defior, M. Mikulajová, G. Seidlová-Málková, Ch. Hulme. 2012. Common Patterns of Prediction of Literacy Development in Different Alphabetic Orthographies. *Psychological Science* 23 (6), 678–686.

- Čičirkaitė, R. 2017. Tarties standartas žiniasklaidoje: koks jis ir kaip pakito? *Lietuvių kalbos idealai: kaip keitėsi geriausios kalbos idėja*. L. Vaicekauskienė (sud.). Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 259–276.
- Čičirkaitė, R. 2019. *Vilniaus kalbos fonetinių ypatybių socialinės reikšmės: stigmatizuojamas ilginimas ir santykis su žiniasklaidos kalba*. Daktaro disertacija. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Delattre, M., P. Bonin, Ch. Barry. 2006. Written Spelling to Dictation: Sound-To-Spelling Regularity Affects Both Writing Latencies and Durations. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition* 32 (6), 1330–1340.
- Ellis, R., Y. Sheen, M. Murakami, H. Takashima. 2008. The effects of focused and unfocused written corrective feedback in an English as a foreign language context. *System* 36 (3).
- Flower, L., J. R. Hayes. 1981. A Cognitive Process Theory of Writing. *College Composition and Communication* 32 (4), 365–387.
- Garšva, K. 2018. Tradicinės ir naujos šiaurės panevėžiškių tarmės ypatybės. *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 5. R. Bakšienė, N. Morozova (sud.). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 189–208.
- Gavrilina, M. A. 2022. Orthographic literacy of Russian-speaking schoolchildren in Latvia. *Russian Language Studies* 20 (1), 101–114.
- Gedutienė, R. 2020. Research of Reading and Writing in Lithuania: Past, Present and Future. *Reading-Writing Connections. Literacy Studies* 19. R. A. Alves et al (eds.). Springer, Cham. 223–234.
- Grinaveckienė, E., V. Vitkauskas. 1997. *Lietuvių tarmių tekstai 2: Vilniaus miesto senųjų gyventojų šneka*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Grinaveckis, V. 1962. *Gimtosios mokinių tarmės panaudojimas literatūrinės kalbos tarties ir rašmo mokymui*. Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla.
- Grumadienė, L. 1983. Социолингвистическое исследование литовской речи коренных вильнюсцев. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 23, 62–101.
- Hazard, M. C., B. De Cara, L. Chanquoy. 2012. Effects of Orthographic Consistency on Children's Spelling Development. *Learning to Write Effectively: Current Trends in European Research*. M. Torrance et al (eds.). Bingley, Yorks: Emerald. 8–13.
- Kadžytė-Kuzavinienė, L. 1997. *Rašyba mokykloje*. Kaunas: Šviesa.
- Kalesnikienė, D., A. Saylik. 2010. Lietuvių kalba pradinėje mokykloje: rašymo gebėjimų ugdymas. *Žmogus kalbos erdvėje* 6, 580–585.
- Kim, Y. S., St. Al Otaiba, J. Wanzek. 2015. Kindergarten predictors of third grade writing. *Learning and Individual Differences* 37, 27–37.
- Kronika 1994 – Kronika. R. Urnėžiūtė (reng.). *Gimtoji kalba* 8–9, 31–42.
- Lapinskienė, L. 2010. Kai kurie tarties ir rašybos mokymo klausimai bendrojo lavinimo mokyklose *Žmogus ir žodis* 12 (1), 135–140.
- LKK 1991 – *Lietuvių kalbos komisijos nutarimai (1977–1990)*. 2-asis ir papildytas leidimas. Vilnius: Mokslo.
- LKLVBE vertinimo kriterijai 2013 – *Lietuvių kalbos ir literatūros valstybinio brandos egzamino užduoties vertinimo kriterijai*. Prieiga internetu https://www.nsa.smm.lt/wp-content/uploads/2021/03/3938_instrukcija_LT_VBE_2013-11-15r.pdf (žiūrėta 2023-07-15).
- LKTCh 2004 – *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*. Sud. R. Bacevičiūtė, A. Ivanauskienė, A. Leskauskaitė, E. Trumpa. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- Marinelli, Ch. V., C. Romani, C. Burani, P. Zoccolotti. 2015. Spelling Acquisition in English and Italian: A Cross-Linguistic Study. *Frontiers in Psychology* 6.
- McMartin-Miller, C. 2014. How much feedback is enough?: Instructor practices and student attitudes toward error treatment in second language writing. *Assessing Writing* 19. Prieiga internetu <https://doi.org/10.1016/j.asw.2013.11.003> (žiūrėta 2023-08-09).
- Mikulėnienė, D. 2003. Lietuvių kalba kalbininkų akimis prieš 70 metų ir dabar. *Gimtoji kalba* 12, 7–12.
- Miliūnaitė, R. 2014. Mokytojai apie informacinių technologijų poveikį mokinių raštingumui. *Bendrinė kalba* 87, 1–16.

- Miliūnaitė, R. 2015. Dėl bendrinės kalbos normų sampratos mokykloje. *Bendrinė kalba* 88, 1–29.
- Nevinskaitė, L., G. Tamaševičius. 2017. Ar preskriptyvizmas veikia? Taisomi žodžiai Lietuvos radijo ir TV eteryje 1960–2010. *Taikomoji kalbotyra* 13. Prieiga internetu doi: 10.15388/TK.2019.19172.
- Pakerys, A. 1982. *Lietuvių bendrinės kalbos prozodija*. Vilnius: Mokslo.
- Pietras, I., M. Łockiewicz. 2020. The Development of Reading and Spelling in Polish: A Semi-transparent Orthography. *Reading-Writing Connections: Towards Integrative Literacy Science*, 203–222.
- Plentaitė, V. 1999. „Mokomas lietuvių kalbos rašybos žodynėlis I–IV kl.“ – priemonė mokinių raštingumui kelti. *Švietimo reforma ir mokytojų rengimas. Ugdymo kaita ir šiuolaikinės pedagoginės technologijos. VI tarptautinė mokslinė konferencija. Mokslo darbai. II dalis*. Vilnius, 94–98.
- PUBP 2009 – Pradinio ugdymo bendroji programa (1-as priedas). *Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos*. Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras.
- PUBP 2016 – *Lietuvių kalbos pradinio ugdymo bendroji programa*. Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras.
- Rašyba 2022 – *Lietuvių kalbos rašyba. Taisyklės, komentarai, patarimai*. Parengė R. Vladarskienė, P. Zemlevičiūtė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Salienė, V. 2005. Dvyliktos klasės mokinių lietuvių kalbos žinių ir gebėjimų analizė. *Pedagogika* 76, 100–105.
- Samuolienė, R. 2018. Kodėl prastėja raštingumas? Kaip jį pagerinti? *Gimtoji kalba* 10, 13–15.
- Shalhoub-Awwad, Y., R. Cohen-Mimran. 2023. On the role of morphology in early spelling in Hebrew and Arabic. *Morphology*. Prieiga internetu <https://doi.org/10.1007/s11525-023-09408-5>.
- Snell, J., R. Andrews. 2017. To what extent does a regional dialect and accent impact on the development of reading and writing skills? *Cambridge Journal of Education* 47 (3), 297–313.
- Sprenger-Charolles, L., L. S. Siegel, Ph. Bonnet. 1998. Reading and Spelling Acquisition in French: The Role of Phonological Mediation and Orthographic Factors. *Journal of Experimental Child Psychology* 68 (2), 134–165.
- Šinkūnas, M. 2018. Senųjų raštų rašybos keitimas paieškos sistemai. *Vilnius University Open Series* 1, 389–407. Prieiga internetu doi: 10.15388/Proceedings.2018.16.
- Tamošiūnaitė, A. 2013. Raštingumo link: keli sociolingvistiniai XX a. pradžios lietuvių išeivių portretai. *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 2 (16), 59–74.
- Tamulionienė, A. 2015. Būdingiausios rašybos klaidos mokinių rašiniuose ir tinklaraščiuose. *Bendrinė kalba* 88, 1–24.
- Truscott, J. 2007. The effect of error correction on learners' ability to write accurately. *Journal of Second Language Writing* 16 (4): 255–272.
- Tumėnas, S., A. Petraitienė. 2002. Tarminės medžiagos panaudojimas taisant II klasės moksleivių rašybos klaidas žodžių šaknyse ir priesagose. *Pradinis ugdymas* 3. A. Gumuliauskienė, I. Ramanekienė (sud.). Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla. 42–47.
- Unčiūrys, J. 2001. Sutrikusios kalbos pirmaklasių rašymo ypatybės. *Pedagogika* 55, 119–122.
- Uusen, A., M. Mürsepp. 2010. Orthographic skills and teaching orthography in light of the renewed Estonian language syllabus. *Problems of Education in the 21st Century* 21, 170–184.
- Vasiliauskas, S. 2013. Ar mokytojai patenkinti savo mokinių raštingumu? *Gimtasis žodis* 1, 27–31.
- Vilageliu, O. S., S. Kandel, M. A. Aznar. 2012. Early Development of Handwriting Motor Skills. *Learning to Write Effectively: Current Trends in European Research*. M. Torrance et al (eds.). Bingley, Yorks: Emerald. 7–9.
- Viise, N. M., H. C. Richards, M. Pandis. 2011. Orthographic Depth and Spelling Acquisition in Estonian and English: A Comparison of Two Diverse Alphabetic Languages. *Scandinavian Journal of Educational Research* 55 (4), 425–453.

Įteikta 2023 m. rugsėjį
Priimta 2023 m. gruodį